

પ્રકરણ

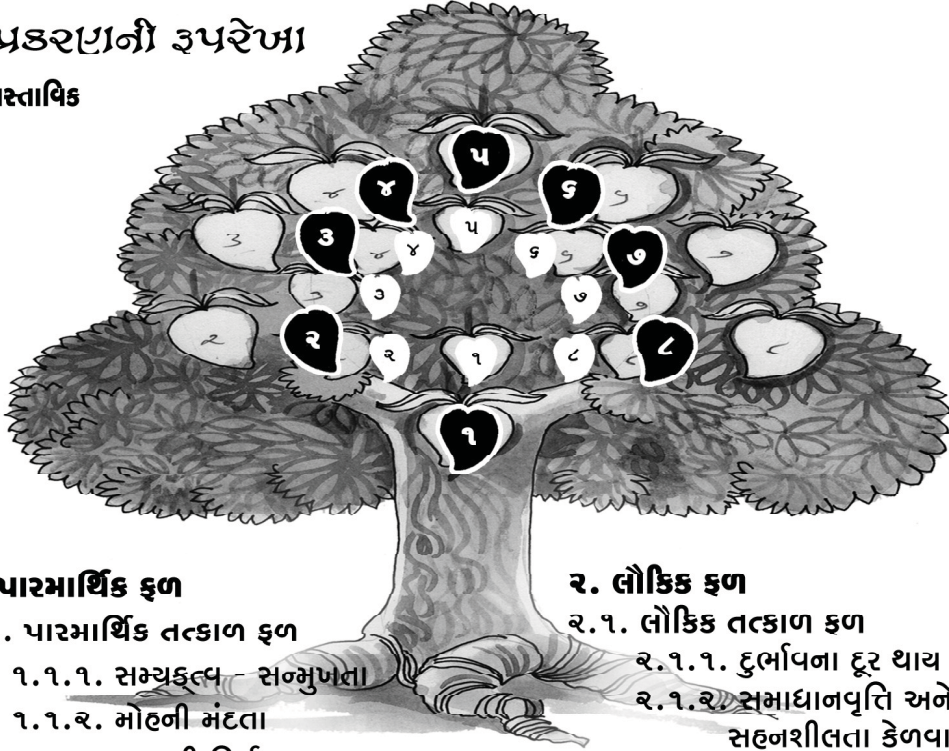
૭

‘હું પરમાત્મા છું’

દૈદ્યગત થવાનું ફળ

◆ પ્રકરણની રૂપરેખા

❖ પ્રાસ્તાવિક

૧. પારમાર્થિક ફળ

- ૧.૧. પારમાર્થિક તત્કાળ ફળ
  - ૧.૧.૧. સમ્યક્ત્વ સન્મુખતા
  - ૧.૧.૨. મોહની મંદતા
  - ૧.૧.૩. જ્ઞાનની નિર્મળતા
  - ૧.૧.૪. ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા
  - ૧.૧.૫. ચિત્તની સ્થિરતા
  - ૧.૧.૬. કષાયની ગંદતા
  - ૧.૧.૭. વિષયોની વિરક્તતા
  - ૧.૧.૮. પરિણામોની વિશુદ્ધિ
- ૧.૨. પારમાર્થિક દૂરોગામી ફળ

૨. લૌકિક ફળ

- ૨.૧. લૌકિક તત્કાળ ફળ
  - ૨.૧.૧. દુર્ભાષના દૂર થાય
  - ૨.૧.૨. સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કેળવાય
  - ૨.૧.૩. ધૈર્યબળ ધારણ થાય
  - ૨.૧.૪. બુદ્ધિશાળી બનાય
  - ૨.૧.૫. એકાગ્રતા આવે
  - ૨.૧.૬. લઘુતાગ્રંથિ ન રહે
  - ૨.૧.૭. પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય
  - ૨.૧.૮. શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહે
- ૨.૨. લૌકિક દૂરોગામી ફળ

❖ ઉપસંહાર

મકરણ : ૭

‘હું પરમાત્મા છું’

હૃદયગત થવાનું ફળ મોક્ષ દર્શાવતાં

શ્રી યોગીન્દ્ર-મુનિરાજ રચિત યોગસારનાં કેટલાંક દોહરાઓ

(હરિગીત)

દયાબ વડે આલંબરે, દોષે જે આશરીર;
શરમજલક જલો ઠળે, પીએ બ જલગીર્કીર.
જે જિલ તે હું, તે જ હું, ઠર આબુભવ બિભ્રાલ;
હે યોગી! શિવહેતુ ઓ, આલ્ય બ મંત્ર બ તંત્ર.
ઓઠાઈ, ઠાલિદ્યરહિત, કરી યોગપ્રથ શુદ્ધ;
લિજ આત્માલે જાણીલે, શીઘ્ર બહો શિવસુખ.
જે સિદ્ધયા લે સિદ્ધશે, સિદ્ધ યત્ના ભગવાબ;
લે આતમદર્શન યકી, એમ જાણા બિભ્રાલ.

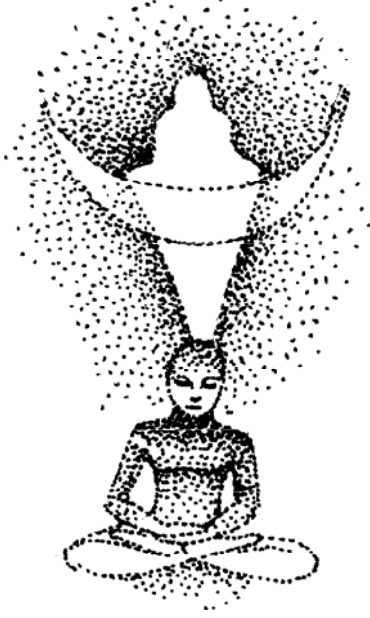
ભાવાર્થ : ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંત હૃદયગત થવાથી જેઓ ધ્યાન વડે અભ્યંતરમાં પોતાનાં અશરીરી પરમાત્મસ્વભાવને દોષી શકે છે તેઓ આ શરમજલક જલમાં ફરી ઉપજતાં નથી. તેથી તેઓને ફરી વખત માતાનું દૂધ પીવું પડતું નથી.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંત હૃદયગત થવાથી હે યોગી! જે જિનદેવ છે તે હું છું, હું પોતે જ જિનદેવ જ છું એમ નિઃશંકપણે અનુભવાય છે. પોતાનાં પરમાત્માપણાનો આવો અનુભવ જ મોક્ષનું કારણ છે. મોક્ષનું કારણ અન્ય કોઈ મંત્ર કે તંત્ર નથી.

હે ભવ્ય આત્મા! એકત્વરૂપ અને અતીન્દ્રિય એવા તારા પરમાત્મસ્વભાવને તું મન-વચન-કાયાની ત્રિયોગ શુદ્ધિથી જાણ. એટલે કે ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કર અને એમ કરવાથી તું શીઘ્ર જ મોક્ષસુખને પામીશ.

ભૂતકાળમાં જે સિદ્ધ થયા છે, વર્તમાનકાળમાં જે સિદ્ધ થાય છે અને ભવિષ્યકાળમાં જે સિદ્ધ થશે; તેઓ બધાં પરિષર પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને જાણવાથી જ સિદ્ધ થયા છે. એટલે કે ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી જ સિદ્ધ થયા છે. આ બાબત જિનવરદેવે કહેલી હોવાથી નિઃશંકપણે જાણવી.

(યોગસાર : દોહરા : ૬૦, ૭૫, ૮૬, ૧૦૭)

(હરિગીત)

જિનસૂત્ર સમકિત હેતુ છે, બે સૂત્રજ્ઞાતા પુરૂષ જે તે જાણ અંતર્હેતુ, દગ્મોહક્ષ્યાદિક જેમબો.

ભાવાર્થ : જિનસૂત્ર એટલે કે જિનેન્દ્ર પ્રરૂપિત ‘હું પરમાત્મા છું’ જેવો સિદ્ધાંત સમ્યક્ત્વનું બહિરંગ સહકારી કારણ છે અને સુત્રજ્ઞાતા પુરુષ એટલે કે આવા સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરીને તે અનુસાર પરિણામન કરનારા જિન સિદ્ધાંતોને જાણનારા જ્ઞાની ધર્માત્માઓ કે જેમને મિથ્યાત્વમોહના ક્ષ્યાદિક છે તે આ સિદ્ધાંતને સમજાવીને સમ્યક્ત્વ પ્રદાન કરાવનારા હોવાથી તેઓ સમ્યક્ત્વનું અંતરંગ સહકારી કારણ છે.

(નિયમસાર : ગાથા ૫૩)

‘હું પરમાત્મા છું’ જેવા જિનસૂત્રને હૃદયગત કરવાનું ફળ સમ્યક્ત્વ એટલે કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ છે. સમ્યક્ત્વથી માંડીને સિદ્ધદશા સુધીની પ્રાપ્તિ આ સિદ્ધાંતના ફળમાં હોય છે. એટલે કે ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ પારમાર્થિક પંચમાં પ્રવેશથી માંડીને પૂર્ણ પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ સુધીનું છે. આ

સિદ્ધાંત હૃદયગત થતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દૂર રહેતી નથી તોપણ તેને દૂરોગામી ફળ તરીકે માનવામાં આવે છે. અને તત્કાળ ફળમાં આ આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયાના કાળમાં મળતાં ફળને માનવામાં આવે છે. આ તત્કાળાળ ફળ ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયાની સાથે જ અમુક અંશે શરૂ થઈ જાય છે. આપણા જીવનમાં તે જણાઈ પણ આવે છે. અત્યારનો જમાનો તત્કાળ ફળને જ મહત્ત્વ આપનારો છે. જો કે, દૂરોગામી ફળનું મહત્ત્વ અનેકગણું અદકેરૂં છે. સિદ્ધદશા સુધીનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ તે પ્રાપ્ત કરાવે છે. તોપણ જીવને જે અત્યારે જ અને તુરત જ મળે તેનું મહત્ત્વ વધુ ભાસે છે. તેથી અહીં આપણે પારમાર્થિક અને લૌકિક પ્રકારના આઠ-આઠ તત્કાળ ફળની વિગતવાર અને વિસ્તૃત ચર્ચા કરીશું અને દૂરોગામી ફળનો માત્ર ઉલ્લેખ જ કરીશું.

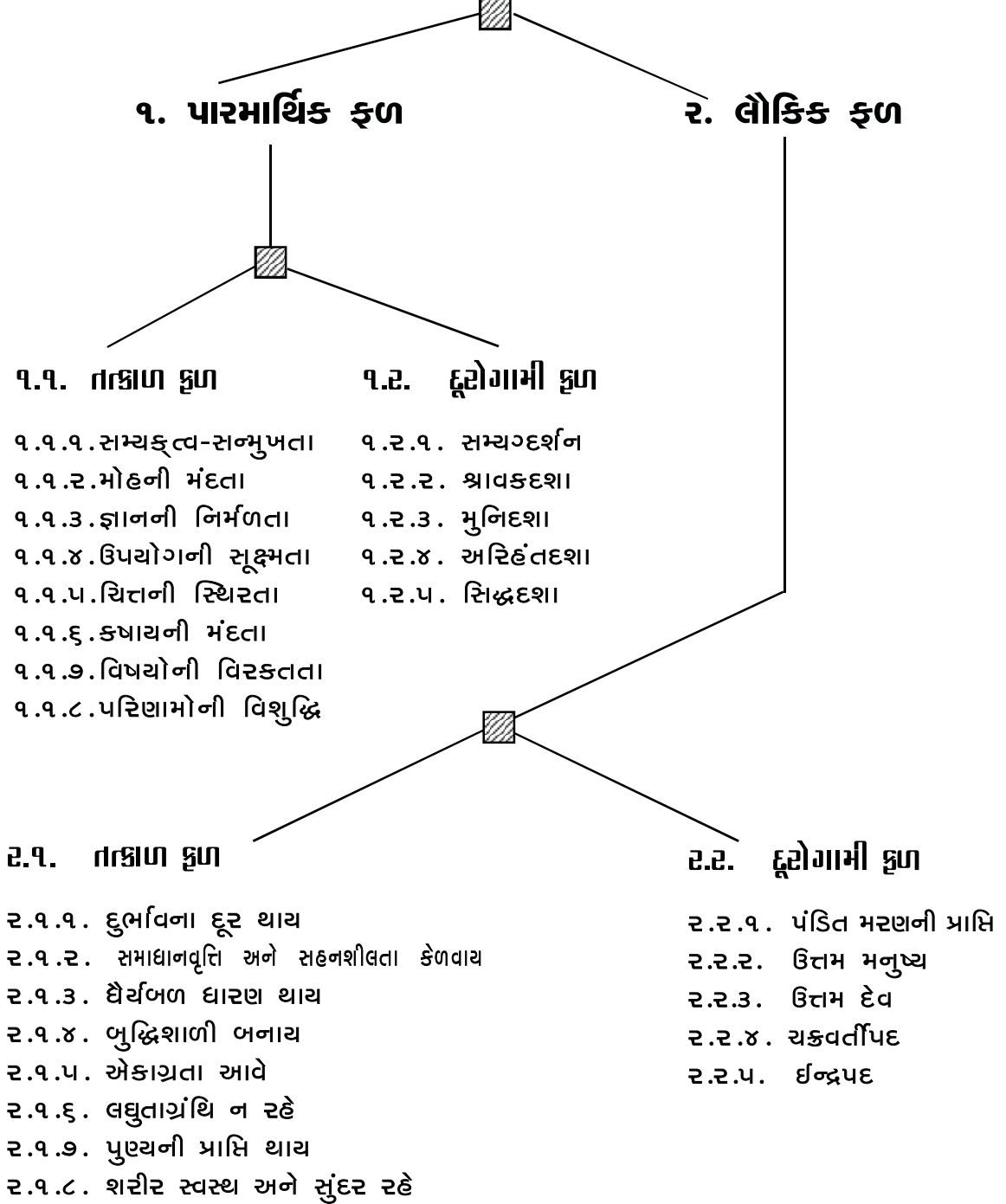
પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો આવા પારમાર્થિક ફળ માટે જ હોય છે. તોપણ આ સિદ્ધાંત હૃદયગત થતાં અને તે પહેલાં તે હૃદયગત કરવાના પ્રયત્ન સમયે થતા શુભભાવજન્ય પુણ્યોદયના કારણે તથા પારમાર્થિક ફળ સાથે સંબંધિત આનુસંગિક બાબતરૂપ કેટલાક લૌકિક ફળ પણ આપમેળે પ્રાપ્ત થાય છે. લૌકિક ફળ એ વિના પ્રયોજન અને વિના પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થતી એક ઉપપેદાશરૂપ છે. લૌકિક ફળ પણ દૂરોગામી અને તત્કાળ એમ બંને પ્રકારના કહી શકાય છે.

આ રીતે સર્વ સિદ્ધાંતોનો શિરમોર અને બાર અંગના સારભૂત ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ ઘણું મહાન છે, અદ્ભુત છે, અલૌકિક છે, અચિંત્ય છે, અનંત છે. જે આ નીચેના કોઠામાં દર્શાવવામાં આવે છે, તે મુજબનું છે.

'હું પરમાત્મા છું'

સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ

૧. પારમાર્થિક ફળ

પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર કે કલ્યાણ સાથે સંબંધિત ફળને પારમાર્થિક ફળ કહે છે.

જેના કારણે પોતાના આત્માનું હિત થાય તે પારમાર્થિક ફળ છે. ‘હું પરમાત્મા છું’ એ એક પારમાર્થિક સિદ્ધાંત છે. તેથી તેનું ફળ પણ પારમાર્થિક જ હોય એ દેખીતું છે. પારમાર્થિક સઘળાં પ્રકારના પ્રયોજનો આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે ; જેને પારમાર્થિક ફળ કહે છે. આ પારમાર્થિક ફળ નીચે મુજબ બે પ્રકારમાં વહેંચી શકાય.

૧.૧. તત્કાળ

૧.૨. દૂરોગામી

૧.૧. પારમાર્થિક ફળ

જે પારમાર્થિક ફળ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયા સમયે કે હૃદયગત થતાં તુરત જ પ્રાપ્ત થાય તેને તત્કાળ ફળ કહે છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ એ એક સર્વગ્રાહી પારમાર્થિક સિદ્ધાંત છે. તેને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન કે હૃદયગત થતાં તુરત જ પ્રાપ્ત થતાં ફળને પારમાર્થિક તત્કાળ ફળ કહે છે. સર્વગ્રાહી પારમાર્થિક સિદ્ધાંતનું ફળ સર્વગ્રાહી હોય છે. અને તેનું તત્કાળ ફળ પણ અનેક પ્રકારનું છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા મુખ્ય છે. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતાના કારણે જીવ આઠ કર્મોનો અભાવ કરી સમ્યક્દર્શનના આઠ અંગો અને શ્રાવકના આઠ

મૂળગુણો દ્વારા સિદ્ધશાના આઠ મહાગુણોની પ્રાપ્તિ કરે છે. તેથી અહીં સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતાની પ્રમુખતાવાળા નમૂનારૂપ આઠ ફળો આ નીચે આપવામાં આવે છે.

૧.૧.૧. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા

૧.૧.૨. મોહની મંદા

૧.૧.૩. જ્ઞાનની નિર્મળતા

૧.૧.૪. ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા

૧.૧.૫. ચિત્તની સ્થિરતા

૧.૧.૬. ક્ષાયની મંદા

૧.૧.૭. વિષયોની વિરક્તતા

૧.૧.૮. પરિણામોની વિશુદ્ધિ

ઉપરોક્ત દરેક બાબતની આ નીચે ચર્ચા કરવામાં આવે છે. તેમાં સૌ પ્રથમ જે તે બાબતની વ્યાખ્યા, તેની સમજૂતી, ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી તે ફળ કઈ રીતે મળે ? અને અંતમાં કોઈ ગાથા કે કાવ્યના આધારે સાર્થક કથન દ્વારા સમાપન કરવામાં આવેલ છે.

૧.૧.૧. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા

પોતાના શુદ્ધાત્માના જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન-આચરણને સમ્યક્ત્વ કહે છે. સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરવાનાથી તેની પ્રક્રિયાને સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા કહે છે.

સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યક્ત્વની એકદમ નજદીક પહોંચી ગયેલ જીવને સમ્યક્ત્વ-સન્મુખ કહે છે. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખ હોય

તેવા જીવનું મિથ્યાત્વ મંદ હોય છે અને અનંતાનુબંધી કષાયનો રસ ઘટી ગયેલો હોય છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવો એટલે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવ કે શુદ્ધાત્માનો સ્વીકાર કરવો તે છે. પોતાના શુદ્ધાત્માના સ્વીકારના જ કારણે તે શુદ્ધાત્માના જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન-આચરણરૂપ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ છે. આ રીતે આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ છે. તેથી આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનારો સમ્યક્ત્વની એકદમ નજદીક એટલે કે સમ્યક્ત્વ-સન્મુખ હોય છે. વળી આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયાથી મિથ્યાત્વ મંદ પડતું જાય છે અને અનંતાનુબંધીનો અનુભાગ ઓછો થતો જાય છે, જે પણ તેની સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતાને દર્શાવે છે.

વસ્તુમાં વસ્તુપણાના નીપજાવનારા પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મોને વસ્તુનું અનેકાંતસ્વરૂપ કહે છે. અનેકાંતસ્વરૂપી આપણા આત્માના પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મો દ્રવ્ય અને પર્યાય છે. ધ્રુવ દ્રવ્ય સ્વભાવપણે આપણો આત્મા પરમાત્મા છે અને ક્ષણિક પર્યાયસ્વભાવપણે તે જ આત્મા પામર પણ છે. દ્રવ્યસ્વભાવ શક્તિ કે સામર્થ્યરૂપ હોય છે. અને પર્યાયસ્વભાવ વ્યક્ત કે પ્રગટરૂપ હોય છે. આ દ્રવ્ય કે પર્યાય એ બેમાંથી કોઈપણ એક પ્રકારે જ આપણા આત્માનો સ્વીકાર હોય છે.

ક્ષણિક પર્યાયપણે આપણા આત્માનો સ્વીકાર કરવાથી આપણને આપણો આત્મા પામર, અલ્પજ્ઞ અને અશુદ્ધ ભાસે છે. પર્યાય અનેક પ્રકારની જુદી-જુદી, ચિત્રવિચિત્ર અને મલિન હોવાથી તેના વડે આપણા આત્માનું સાચું મૂલ્યાંકન કે કિંમત નથી. પર્યાય પલટતી અને અસ્થાયી હોવાથી તે આશ્રય કે શરણભૂત નથી. આશ્રય કે શરણભૂત ન હોય તેવી પર્યાય ધ્યાનનો વિષય એટલે કે ધ્યાનનું ધ્યેય

બની શકે નહિ. વર્તમાન પર્યાય પરાશ્રયે પ્રવર્તતી અશુદ્ધ છે. પરાશ્રયે પ્રવર્તતી પરાધીન પર્યાયપણે પોતાનો સ્વીકાર કરવાથી પરાધીનતા ચાલુ જ રહે છે. પરાધીનતા હોય ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ ચાલુ રહે છે. તેથી પર્યાયદષ્ટિ એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. એટલે કે પર્યાયપણે પોતાનો સ્વીકાર કરવો એ મિથ્યાત્વનું કારણ છે.

પર્યાયની વિરુદ્ધ ધ્રુવ દ્રવ્યપણે આપણા આત્માનો સ્વીકાર કરવાથી આપણને આપણો આત્મા પરમાત્મા, સર્વજ્ઞ અને શુદ્ધ ભાસે છે. દ્રવ્યસ્વભાવ શુદ્ધ, સદૃશ, એકરૂપ અને ત્રૈકાલિક પરિપૂર્ણ સામર્થ્યથી સભર હોવાથી તેના વડે આપણા આત્માનું સાચું મૂલ્યાંકન કે કિંમત છે. દ્રવ્ય સ્વભાવ શાશ્વત અને સ્થાયી હોવાથી તે આશ્રય કે શરણભૂત છે. આશ્રય કે શરણભૂત હોય તેવો દ્રવ્યસ્વભાવ જ ધ્યાનનો વિષય એટલે કે ધ્યાનનું ધ્યેય બની શકે છે. અનન્ય શરણભૂત દ્રવ્ય-સ્વભાવ જ પોતાનું સાચું સ્વરૂપ છે. તેથી આ દ્રવ્યસ્વભાવનો આશ્રય જ સ્વાશ્રય છે. દ્રવ્ય સ્વભાવપણે પોતાનો સ્વીકાર કરી તેના સ્વાશ્રયે જ સ્વાધીન શુદ્ધાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેને સમ્યક્ત્વ કહે છે. આ રીતે દ્રવ્યદષ્ટિ એ સમ્યક્ત્વ છે. એટલે કે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવી દ્રવ્યપણે પોતાનો સ્વીકાર કરવાથી જ શુદ્ધાત્માના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણરૂપ એટલે કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ છે. પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવી શુદ્ધાત્માનો સ્વીકાર એ જ 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતનું હૃદયગતપણું છે. તેથી આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવો એ જ સમ્યક્ત્વના કારણભૂત સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા છે. આચાર્યશ્રી કુંદકુંદના શબ્દોમાં —

(હરિગીત)

જાણે, જુએ ને આચરે નિજ આત્મને આત્મા વડે, તે જીવ દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર છે નિશ્ચિતપણે.

ભાવાર્થ : પોતે પોતાથી અનન્યમય એવા પરમાત્મસ્વભાવી પોતાના શુદ્ધાત્માને સ્વીકારીને તેને જાણે છે, દેખે છે અને આચરે છે તે જ શુદ્ધાત્માના જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન-આચરણરૂપ સમ્યક્ત્વ છે એમ નિશ્ચિતપણે જાણે.

(આ સમ્યક્ત્વના કારણભૂત શુદ્ધાત્માનો સ્વીકાર એ સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા છે એ પણ આના ઉપરથી તારવી શકાય છે.) (પંચારિતક્રમસંગ્રહ : ગાથા ૧૬૨)

૧.૧.૨. મોહની મંદતા

પરમાં પોતાપણાની માન્યતાને મોહ કહે છે. સંસારનું મૂળ કારણ મોહ છે. મોહના ઘટાડાને તેની મંદતા કહે છે..

મોહ એકત્વબુદ્ધિનો અને અસ્થિરતાનો એમ બે પ્રકારે હોય છે. અહીં એકત્વબુદ્ધિના મોહની મંદતાની વાત છે. અસ્થિરતાનો મોહ જ્ઞાનીને પણ તેની ભૂમિકા અનુસારનો હોય છે.

પરપદાર્થને પોતાપણે માનવાની ભ્રમણા, અજ્ઞાન કે મૂઢતાને મોહ કહે છે. શરીરાદિ પરપદાર્થમાં એકત્વ, મમત્વ, કર્તૃત્વ વગેરે મોહનું સ્વરૂપ છે.

સમગ્ર સંસારમાં મોહરૂપી રાજાનું એકચક્રી શાસન ચાલે છે. મોહને વશ થઈને જ આ જીવ રાગદ્રેષાદિ વિકારીભાવો કરે છે અને કર્મબંધન પામે છે. તેનાથી સંસારમાં રખડે છે અને અનેક પ્રકારના દુઃખોને ભોગવે છે. તેથી સઘળા સંસારનું મૂળ મોહ જ જાણવું..

મોહને મટાડવાનો કે મંદ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય પોતાના સાચા સ્વરૂપને સમજવાનો છે. પોતે પરમાત્મસ્વભાવે છે, અને શરીરાદિરૂપે નથી. અરે,

પલટતી પર્યાય પણ પોતાનું સ્વરૂપ નથી અને તેનાથી પણ પોતાનો શુદ્ધાત્મા ભિન્ન છે. આ રીતે પરને પરપણે જાણતાં પર સાથેની એકત્વબુદ્ધિરૂપ મોહ મટે છે..

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પોતે પોતાને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારે છે. તેથી શરીરાદિ પરદ્રવ્યો અને રાગાદિ પરભાવો પ્રત્યેનું મમત્વ ટળે છે. અને તેના કારણે અનાદિનો મોહ અવશ્ય મંદ પડે છે.

પોતાના ત્રિકાળ ધ્રુવ પરમાત્મસ્વભાવને સીધેસીધો ઓળખી શકાતો નથી પણ તે ઓળખવા માટે અરિહંત ભગવાન એક આદર્શ છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના પ્રતિકરૂપ અરિહંત ભગવાન છે. અરિહંત ભગવાનનું સ્વરૂપ એ જ માતૃ સ્વરૂપ છે. અરિહંત ભગવાન પોતાના ત્રિકાળ ધ્રુવ પરમાત્મસ્વભાવે એટલે કે ત્રિકાળી દ્રવ્ય-ગુણપણે શુદ્ધ છે અને તેના આશ્રયે થતી તેની પલટતી ક્ષણિક પર્યાય પણ તેના જેવી શુદ્ધ છે. અરિહંત ભગવાનના આવા શુદ્ધ સ્વરૂપના આધારે પોતાના શુદ્ધાત્માને ઓળખી શકાય છે. અરિહંત ભગવાન જેવો પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ એટલે કે શુદ્ધાત્મા તે જ હું છું અને આ શરીરાદિ પરપદાર્થો અને રાગાદિ પરભાવો તે હું નથી. પરપદાર્થો અને પરભાવોથી હું ભિન્ન છું એમ જાણતાં તેમના પ્રત્યેનો એકત્વબુદ્ધિનો મોહ મટે છે. આચાર્યશ્રી કુંદકુંદના કથન અનુસાર —

(હરિગીત)

જે જાણતો અર્હતને ગુણ, દ્વલ્ય ને પર્યાયપણે, તે જીવ જાણે આત્મને, તસુ મોહ પામે લય ખરે.

ભાવાર્થ : જે અરિહંત ભગવાનને તેના દ્વલ્યપણે, ગુણપણે અને પર્યાયપણે શુદ્ધ જાણે છે. તે તેના આધારે પોતાના શુદ્ધાત્માને જાણી શકે છે. અને

પોતાના શુદ્ધાત્મા એટલે કે પરમાત્મસ્વભાવને પોતાપણે જાણતાં પરપદાર્થો સાથેના એકપણાનો મોહ અવશ્ય નાશ પામે છે. (પ્રવચનસાર : ગાથા ૮૦)

૧.૧.૩. જ્ઞાનની નિર્મળતા

જ્ઞાન સંબંધી સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય નામના ત્રણ દોષો છે. આ દોષોનો અભાવ થવાથી જ્ઞાનની નિર્મળતા હોય છે.

નિર્દોષ જ્ઞાનને નિર્મળ કહે છે. જ્ઞાનના દોષ ત્રણ પ્રકારે છે — સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય. હું પરમાત્મા હૈશ કે પામરાત્મા હૈશ તેવી શંકાને સંશય દોષ કહે છે. પોતે પરમાત્મા હોવા છતાં પોતાને પામરાત્મા માનવો તેને વિપર્યય દોષ કહે છે. પોતે પરમાત્મા કે પામરાત્મા એ બેમાંથી એકપણે છે પણ તે શું છે તેનો બરાબર નિર્ણય ન થઈ શકવો તેને અનધ્યવસાય દોષ કહે છે. પરમાં એકત્વપણાની માન્યતારૂપ મોહના કારણે આ દોષ સંભવે છે. તેથી જેટલા પ્રકારે મોહ મંદ પડે તેટલા પ્રકારે જ્ઞાનની સદોષતા ટળે છે અને નિર્દોષતા કે નિર્મળતા પ્રગટે છે. પોતે પોતાને પરમાત્મા તરીકે દૃઢપણે સ્વીકારે તો મોહ મટે છે અને આ ત્રણેય પ્રકારના દોષો પણ ટળે છે. અને તેથી જ્ઞાન નિર્મળ બને છે.

નિર્મળ જ્ઞાનથી મનની ચંચળતા મટે છે અને ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા બને છે અને તેથી આવું નિર્મળ જ્ઞાન સ્વ-પરનો વિવેક કરવામાં સક્ષમ બને છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પોતે પોતાને પરમાત્મપણે નિઃશંક સ્વીકારે છે. તેથી પોતાના પરમાત્મસ્વભાવ સંબંધી સંશય, વિપર્યય કે અનધ્યવસાય જેવો કોઈ પણ દોષ રહેતો નથી. આવા દોષ રહિતનું જ્ઞાન નિર્મળ કહેવાય છે. આ રીતે આ સિદ્ધાંતનું તત્કાળ ફળ

જ્ઞાનની નિર્મળતા છે.

પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ચથાર્થ ઓળખાણ કરીને તેને બીજા બધાંથી જુદો જાણીને તેનો દૃઢપણે સ્વીકાર કરવો તે જ જ્ઞાનની નિર્મળતા છે. જ્ઞાનની નિર્મળતાના કારણે જ મનનો નિરોધ થાય છે અને આપણો આત્મા શુદ્ધ બને છે. આ પ્રમાણે જણાવતા આચાર્ય વટકેર કહે છે —

જેણ તત્ત્વં વિબુઝ્ઝેજ્જ જેણ ચિત્તં ણિરુઝ્ઝદિ ।
જેણ અત્તા વિસુઝ્ઝેજ્જ તં ણાંણ જિણસાસણે ॥

ભાવાર્થ : તત્ત્વના ચથાર્થ બોધથી પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ થવી તે જ જ્ઞાનની નિર્મળતા છે. જેના કારણે પોતાના મનનો નિરોધ અને આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાનશાસનમાં તેને જ જ્ઞાનની નિર્મળતા કહી છે. (મુલાચાર : ગાથા ૨૬૭)

૧.૧.૪. ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા

આત્માના ચેતનાના વ્યાપારને ઉપયોગ કહે છે જે ઉપયોગ સ્વભાવ-વિભાવનો અને તેના આધારે સ્વ-પરનો વિવેક કરી શકે તેવા ઉપયોગને સૂક્ષ્મ કહે છે.

પારમાર્થિક આત્મહિત માટે સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન કરી શકે તેવા ઉપયોગને સૂક્ષ્મ કહે છે. જ્ઞાનની નિર્મળતાના કારણે ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા આવે છે. પરલક્ષી લૌકિક બાબતોમાં વિવેક રાખનાર ઉપયોગને સૂક્ષ્મ કહેવાતો નથી પણ સ્વલક્ષી પારમાર્થિક હેતુ માટે સ્વ-પરનો વિવેક કરનાર ઉપયોગને સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. પારમાર્થિક આત્મહિતને લગતી દરેક બાબત માટે ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા ઉપયોગી હોય છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે પોતાના ત્રિકાળી ધ્રુવ પરમાત્મસ્વભાવને બીજા બધાંથી જુદો તારવવાનો હોય છે. પોતાના

પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખીને અલગ પાડવા માટે મોહને મંદ પાડી, જ્ઞાનની નિર્મળતા વધારી, ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા કરવી આવશ્યક છે. ઉપયોગની સૂક્ષ્મતાના આધારે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવી શુદ્ધાત્માને બાહ્ય સંયોગો અને સંયોગી ભાવોથી ભિન્ન પાડી શકાય છે. તેથી આ સિદ્ધાંતને સમજીને હૃદયગત કરનારનો ઉપયોગ અવશ્ય સૂક્ષ્મ હોય જ છે. ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા વડે જ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને જુદો તારવી ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરી શકાય છે. તેથી આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનારાના ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા હોય છે તે સમજી શકાય છે.

પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને સ્વીકારનારનો ઉપયોગ સૂક્ષ્મ હોય છે. આ સૂક્ષ્મ ઉપયોગ એક તીક્ષ્ણ છીણી જેવું કામ કરે છે. જે જીવ અને પૌદ્ગલિક કર્મના બંધને જૂદો પાડવાનું કાર્ય કરે છે. પૌદ્ગલિક કર્મબંધ અઘાતિકર્મો અને ઘાતિકર્મો એમ બે પ્રકારે હોય છે. વર્ણાદિક ભાવ ધરાવતા શરીરાદિ નોકર્મ દ્વારા અઘાતિકર્મોને અને રાગાદિક ચિદ્વિકારરૂપ ભાવકર્મ દ્વારા ઘાતિકર્મોને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવથી એકદમ ભિન્ન કરીને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને પોતામાં, પોતામાટે, પોતાથી, પોતે જ જાણી લે છે. તે સમયે ગુણ-ગુણી, જ્ઞાતા-જ્ઞાન-જ્ઞેય જેવા કોઈ ભેદ પણ દેખાતા નથી અને એક અભેદ આત્મા જ અનુભવાય છે. પંડિત દૌલતરામજીના શબ્દોમાં —

(હરિગીત)

જિન પરમ પૈની સુબુધિ છેની, ડારિ અન્તર મેદિયાઃ
વરણાદિ અરુ રાગાદિતૈં, નિજ ભાવ કો ન્યારા કિયા ।
નિજમાંહિ નિજ કે દેતુ નિજકર, આપકો આપૈ મહોઃ
ગુણ-ગુણી જ્ઞાતા-જ્ઞાન-જ્ઞેય મંજાર કછુ મેદ ન રહ્યો ॥

ભાવાર્થ : જે ભવ્યાત્મા પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવને જાણે છે તે પોતાના ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા વડે જાણે છે. જેમ કોઈ પુરુષ તીક્ષ્ણ છીણી વડે પથ્થર

આદિના બે ભાગ કરી નાંખે છે તેમ આ જીવ પોતાના અંતરંગમાં સ્વ-પરનો વિવેક કરનાર ઉપયોગની સૂક્ષ્મતારૂપ છીણી વડે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને બધાંથી જૂદો પાડી જાણે છે. તે સમયે તે પોતાના શુદ્ધાત્માને દ્રવ્યકર્મ-નોકર્મ-ભાવકર્મથી અત્યંત ભિન્ન કરીને પોતા માટે, પોતાવડે, પોતામાં, પોતાને, પોતે જ ગ્રહણહણ કરે છે. ત્યારે ગુણ-ગુણી કે જ્ઞાતા-જ્ઞાન-જ્ઞેય જેવા કોઈ ભેદ પણ રહેતા નથી અને અભેદ એકરૂપ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને પોતે જ ગ્રહણ કરે છે.

(છ ઢાળા : ઢાળ ૬ : ગાથા ૮)

૧.૧.૫. ચિત્તની સ્થિરતા

મનના સંગે થતી આત્મ પરિણામોની અત્યંત અસ્થિરતાને ચિત્તની ચંચળતા કહે છે. ચિત્તની ચંચળતાના અભાવને ચિત્તની સ્થિરતા કહે છે.

આત્માના પરિણામ સતત એકસરખા એટલે કે સદૃશ અને જુદા જુદા પ્રકારે એટલે કે વિસદૃશપણે બદલાતા રહે છે. આત્માના પરિણામમાં થતા ઝડપી વિસદૃશ પરિવર્તનને અસ્થિરતા કહે છે. જે મનના સંગે થતા હોવાથી તેને મનની અસ્થિરતા કહે ચિત્તની ચંચળતા કહે છે.

ચિત્તની ચંચળતાનું મૂળ કારણ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની અવગણના કરીને પરમાં પોતાપણું માનવારૂપ અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનના કારણે પરમાં એકત્વ, મમત્વ, કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ જેવી પરપરિણતિ પ્રવર્તે છે. આ પરપરિણતિ નિરંતર વિસદૃશપણે બદલતી જ રહે છે. અને તે મનના

સંગે થતી હોય છે. મનના સંગે સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપે થતી પરપરિણતિ, મોહકર્મના તીવ્ર ઉદયે અત્યંત ઝડપી હોય તો તે ચિત્તની ચંચળતા છે.

ચિત્તની ચંચળતાના કારણે અનેક પ્રકારની આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિની ઉત્પત્તિ છે. જે મોટાભાગના માણસોમાં જોવા મળે છે. તેથી ચિત્તની ચંચળતા આ એ અત્યારના કાળની બહુ મોટી સમસ્યા છે. આ સમસ્યાના નિવારણ માટે ચિત્તની સ્થિરતા આવશ્યક છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પરપદાર્થો અને પરભાવોથી ભિન્ન પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર થાય છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર થવાથી પરસંયોગો અને સંયોગીભાવો સાથેનું એકત્વ કે મમત્વ મટી જાય છે. પર સાથેનું એકત્વ કે મમત્વ મટતાં મોહ મંદ પડે છે. મોહ મંદ થતાં મનના સંગે થતી સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ પરપરિણતિ મંદ પડે છે અને તેના કારણે ચિત્તની સ્થિરતા આવે છે. આ રીતે આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનારને તત્કાળ ચિત્તની સ્થિરતા ચોક્કસપણે પ્રાપ્ત થાય છે. જે એક મહાન ઉપલબ્ધિ છે.

ચારગતિના સંસારચક્રનું કારણ ચિત્તની ચંચળતા જ છે. પોતાનો પરમ સ્થિર પરમાત્મસ્વભાવ જ પોતાનો આશ્રય કે શરણ હોવાથી તેમાં મનને પરોવવાથી મનને શાંતિ કે સ્થિરતા હોય છે અને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવ સિવાય બીજે કયાંય પોતાનો આશ્રય કે શરણ ન હોવાથી ત્યાં મનને રોકવાથી મનની અશાંતિ કે અસ્થિરતા જ હોય છે. તેથી ચિત્તની સ્થિરતારૂપ સુંદર આચરણ માટે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખીને પોતાના ચિત્તમાં તેનું જ ચિંતવન કરો. કવિ જિનેશ્વરદાસના શબ્દોમાં —

(જોગીરાસા)

चंचल चित्त को रोकिके चतुर्गति—चक्र भ्रमण निरवारौ ।
चारु चरण आचरण चतुर नर चन्द्रप्रभू चित्त धारौ ॥

ભાવાર્થ : હે ચતુર મનુષ્ય ! જે તારે ચારગતિના સંસારચક્રનું પરિભ્રમણ ટાળવું હોય તો તેના માટે ચિત્તની ચંચળતાને મટાડવી પડશે. ચિત્તની ચંચળતા મટાડી તેની સ્થિરતારૂપ સુંદર આચરણ કરવા માટે બહારમાં ચંદ્રપ્રભુ ભગવાન અને અંદરમાં તેમના જેવા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને પોતાના ચિત્તમાં ધારણ કરો.

(ચંદ્રપ્રભુ ભગવાનના પૂજનની ધ્રુવપંક્તિ)

૧.૧.૬. કષાયની મંદતા

જીવના પરલક્ષી પરિણામને કારણે થતાં આત્માના વિકારીભાવોને કષાય કહે છે. કષાયોની શક્તિ અને તેના કારણે થતી તેની વ્યક્તિની ઓછપને કષાયની મંદતા કહે છે..

કષાય = કષ + આય

અહીં 'કષ' એટલે સંસાર અને 'આય' એટલે લાભ. જેનાથી સંસારનો લાભ એટલે કે સંસારની પ્રાપ્તિ થાય તેવા જીવના વિકારીભાવોને કષાય કહે છે. આ કષાયની વ્યક્તિ એટલે કે પ્રગટતા મુખ્યત્વે ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપે હોય છે. કોઈના પ્રત્યેના અણગમા કે અરુચિને ક્રોધ કહે છે. સંયોગો કે સંયોગીભાવોથી પોતાની મહત્તા માનવી તે માન છે. આડોડાઈ, કપટ કે છેતરવાના પરિણામ તે માયા છે. પરપદાર્થ કે પરભાવરૂપ પરિગ્રહ પ્રત્યેયે મમત્વના ભાવને લોભ કહે છે. આવા ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ કષાયના ભાવની પ્રગટતાની ઓછપ તે કષાયની મંદતા છે.

કષાયની વ્યક્તિ કે પ્રગટતા ઓછી કરવારૂપ કષાયની મંદતા માટે કષાયની શક્તિ ઓછી કરવી જરૂરી છે. કષાયની શક્તિ અપેક્ષાએ તેના ચાર પ્રકાર છે — અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને સંજ્જવલન. આ ચાર પૈકી અનંતાનુબંધી કષાય એ અનંત સંસારનું કારણ છે. તેથી તે સૌથી મોટો અને મુખ્ય કષાય છે. કષાયની મોટા ભાગની શક્તિ અનંતાનુબંધીમાં જ સમાય છે. અનંતાનુબંધીનો અભાવ થતાં બાકીના ત્રણ કષાયની શક્તિ નગણ્ય છે. બાકીના ત્રણ કષાયમાં માત્ર અસ્થિરતાના દોષો છે. તેથી અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ ટળતાં કે મંદ થતાં કષાયની મંદતા સહજ થાય છે.

પોતાના ત્રિકાળ ધ્રુવ પરમાત્મસ્વભાવની અરુચિ અને શુભાશુભભાવની રુચિ તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના અનંત સામર્થ્યથી પોતાની મહત્તા માનવાને બદલે સાનુકૂળ સંયોગો કે સંયોગીભાવોથી પોતાની મહત્તા માનવી તે અનંતાનુબંધી માન છે. લૌકિકક્રમ શિક્ષણ અઘડું હોય તોય શીખે અને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ કરાવનાર પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ સરળ હોય તોય ન આવડે એવી આડ મારીને પોતાના આત્માને જ છેતરવો તે અનંતાનુબંધી માયા છે. પોતાના અનંતગુણોની અવગણના કરીને તેની પ્રગટતાનો ઉપાય ન કરવો અને તેના બદલે બ્રાહ્મ પરિગ્રહોના સંચયની લાલસા રાખવી તે અનંતાનુબંધી લોભ છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણ વિના અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ ટળતા નથી કે મંદ પડતા નથી. અને તે મંદ પડ્યા વિના કષાયની મંદતા થતી નથી. અનંતાનુબંધી કષાય ટાળ્યા કે મંદ પડ્યા વિના કોઈ કષાયની પ્રગટતા ઓછી કરે તો તે માત્ર લેશ્યા અપેક્ષાએ

કષાયની મંદતા છે. આ પ્રકારની કષાયની મંદતા લૂખી અને ચંચળ હોય છે. ખરેખર તો તે એક સંધાયેલો કષાય જ છે. તેથી જેને મિથ્યાત્વ કે અનંતાનુબંધી કષાય બિલકુલ મંદ થયો નથી તેવા અજ્ઞાની દ્રવ્યલિંગી મુનિ ગમે તેવા ઉપસર્ગ અને પરિષદોને શાંતભાવે સહેતા હોવા છતાં તે લેશ્યા અપેક્ષાની કષાયની મંદતા છે પણ અંતરંગ કષાયની શક્તિ ઘટ્યા વિના તે વાસ્તવિક કષાયની મંદતા કહેવાતી નથી.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી શરીરાદિ પરપદાર્થો અને ક્રોધાદિ પરભાવોથી તદ્દન ભિન્ન પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર થાય છે. પોતે પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારતા પરપદાર્થ કે પરભાવનું કોઈ પ્રયોજન ભાસતું નથી. તેથી મિથ્યાત્વ અને તેની સાથે સંબંધિત અનંતાનુબંધી કષાય અત્યંત મંદ થાય છે. અને તેથી ક્રોધાદિ કષાયની પ્રગટતા પણ ઓછી થાય છે. પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે માનનારને ક્રોધાદિ કષાયનું કોઈ કારણ હોતું નથી. પણ પૂર્વ સંસ્કારવશ આવા કષાયો ક્યારેક થાય છે. તોપણ તે લાંબો સમય ટકતા નથી અને તુરત ટળી જાય છે. તેથી આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું તત્કાળ ફળ કષાયની મંદતા છે તે સમજી શકાય છે.

આ જીવ જ્યાં સુધી ક્રોધાદિ કષાયોથી તદ્દન ભિન્ન એવા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને જાણતો નથી ત્યાં સુધી તેને ક્રોધાદિ કષાયોની ઉત્પત્તિ થયા કરે છે. પણ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ક્રોધાદિ કષાયોથી જુદો જાણતાં જ ક્રોધાદિનું કોઈ કારણ રહેતું ન હોવાથી તે અવશ્ય મંદ પડે છે. અને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવમાં પૂર્ણ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાથી તે નાશ પણ પામે છે. આચાર્યશ્રી કુંદકુંદના શબ્દોમાં —

(હરિગીત)

આત્મા અને આસ્રવ તણો જ્યાં ભેદ જીવ જાણે ગાદિ, ક્રોધાદિમાં સ્થિતિ ત્યાં લગી અજ્ઞાની એવા જીવની.

ભાવાર્થ : આ જીવ જ્યાં સુધી પોતાના શુદ્ધાત્મ સ્વભાવ અને ક્રોધાદિ આસ્રવ એ બન્નેનો તજાવત અને ભેદ જાણતો નથી ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની રહ્યો થકો ક્રોધાદિ આસ્રવોમાં પ્રવર્તે છે.

(સમયસાર : ગાથા ૬૯)

૧.૧.૭. વિષયોની વિરકતતા

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ એ પાંચ ઈન્દ્રિયોના પાંચ વિષયો છે. આ વિષયોની ઉપેક્ષાને તેની વિરકિત કહે છે.

જેમાં સુખબુદ્ધિ હોય તેની આસક્તિ હોય છે. અને તેમાંથી સુખબુદ્ધિ ટળી જતાં તેની વિરકતતા આવે છે. સ્પર્શાદિ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં સુખબુદ્ધિના કારણે તેની આસક્તિ હોય છે. અને આ વિષયોમાંની સુખબુદ્ધિ ટળતાં તેની વિરકિત આવે છે. પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવની અણ-સમજણના કારણે વિષયોની આસક્તિ અને સમજણના કારણે તેની વિરકિત હોય છે. તે આ રીતે—

આ જીવને અનાદિકાળથી પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવની અણસમજણ છે. અણસમજણના કારણે તેને પાંચ ઈન્દ્રિયોના પૂતળારૂપ શરીરાદિ પરપદાર્થથી અત્યંત ભિન્ન પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો પરિચય નથી. અને તેથી તે શરીરાદિ પરપદાર્થોમાં પોતાપણું માને છે. પરમાં પોતાપણાની માન્યતાને મોહ કહે છે. મોહના કારણે જીવના જ્ઞાનદર્શનની શક્તિ હીણી થઈ ગયેલી છે.

હીણા જ્ઞાનને કારણે તેને પ્રત્યક્ષ એવું અતીન્દ્રિયજ્ઞાન નથી અને પરોક્ષ એવું ઈન્દ્રિયજ્ઞાન છે. જેમ જેની આંખ નબળી હોય તેને જોવા માટે ચશ્માનો આશ્રય હોય છે તેમ જેનું જ્ઞાન નબળું છે તેને જાણવા માટે ઈન્દ્રિયોનો આશ્રય હોય છે. પરોક્ષ એવા ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનો આશ્રય કરતાં જીવને તેના જ્ઞાનની કારણભૂત સામગ્રી એવી ઈન્દ્રિયો પ્રત્યે સ્વભાવથી જ મૈત્રી પ્રવર્તે છે. ઈન્દ્રિયો પ્રત્યે મૈત્રી પામેલા જીવને ઈન્દ્રિયોના સ્પર્શાદિ વિષયો પ્રત્યેની આસક્તિ પણ હોય જ છે. જીવનો મોહ ઈન્દ્રિયો પ્રત્યે મૈત્રી ઉપરાંત એકત્વ બુદ્ધિ કરાવે છે. અને તેથી ઈન્દ્રિય વિષયોની આસક્તિમાં ઓર વધારો થાય છે. મોહનો ઉદય તીવ્ર બનતાં આ આસક્તિ પણ તીવ્ર બની જાય છે. જેમ લોખંડના ગોળાને ભેજને ગ્રહણ કરવાની તૃષ્ણા હોય જ છે. અને તેને તપાવવામાં આવતા તેની તૃષ્ણા એકદમ વધી જાય છે અને તેના ઉપર ગમે તેટલું પાણી રેડવામાં આવે તોપણ તે તેને પૂરું પડતું નથી અને છમકારો બોલાવીને ઊડી જાય છે. તેમ ઈન્દ્રિયજ્ઞાન ધરાવનારને ઈન્દ્રિય વિષયોની આસક્તિ હોય જ છે. અને તેમાં મોહનો ઉદય ભળતાં તેની આસક્તિ તીવ્ર બને છે અને ગમે તેટલાં વિષયોથી પણ તેને તૃપ્તિ થતી નથી. આ રીતે વિષયોની તૃષ્ણાનું મૂળ કારણ પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની અણ-સમજણના કારણે ઉત્પન્ન થયેલો મોહ જ જાણવો. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને સમજવાથી ઈન્દ્રિયો પ્રત્યેની મૈત્રી મટે છે અને મોહ પણ મંદ પડે છે અને તેથી વિષયોની વિરકતતા આપમેળે આવે છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવાથી પોતે પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે જ ભાસે છે અને તેથી શરીરાદિ પ્રત્યેના એકપણાનો મોહ મટે છે અને તેથી ઈન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યેની સુખબુદ્ધિ પણ ટળે છે. વળી પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ અનંત

સુખાદિ સામર્થ્યથી ભરચક ભરેલો ભગવાન છે. તેથી પોતાના સુખ માટે પરવિષયોની કોઈ અપેક્ષા હોતી નથી. વળી પર વિષયોમાં સુખ હોતું જ નથી. અને હોય તોય તે પોતાનામાં આવતું નથી. આ રીતે પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારતાં મોહ ટળે છે અને પરવિષયોમાં સુખ-બુદ્ધિ રહેતી નથી. તેથી વિષયો પ્રત્યેની ઉપેક્ષા થતાં વિષયોની વિરકતતા આવે છે.

અનાદિ અજ્ઞાની જીવ પરવિષયોમાં પોતાનું સુખ માની વિષયોની આસક્તિ ધરાવે છે. પણ જો તો પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખે તો તેને જણાશે કે સુખ પોતાના સ્વભાવમાં જ છે અને પરવિષયોમાં બિલકુલ નથી. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સંવેદનપૂર્વક સ્વીકાર થતાં જ સુલભ વિષયો પણ રુચતાં નથી. અને જેને વિષયો રુચતાં નથી તેને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર પણ હોય જ છે. આચાર્યશ્રી પૂજ્યપાદના શબ્દોમાં—

(અનુષ્ટુપ)

યથા યથા સમાયાતિ, સંવિતૌ તત્ત્વમુત્તમમ્ ।
તથા તથા ન રોચન્તે, વિષયાઃ સુલભા અપિ ॥

યથા યથા ન રોચન્તે વિષયાઃ સુલભા અપિ ।
તથા તથા સમાયાતિ, સંવિતૌ તત્ત્વમુત્તમમ્ ॥

ભાવાર્થ : જેમ જેમ ઉત્તમ તત્ત્વસ્વરૂપ પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ સંવેદનમાં આવતો જાય છે તેમ તેમ સુલભ વિષયો પણ રુચતા નથી. અને જેમ જેમ સુલભ વિષયો રુચતા નથી તેમ તેમ પોતાના સંવેદનમાં પોતાનું ઉત્તમ તત્ત્વસ્વરૂપ પરમાત્મસ્વભાવ આવતો જાય છે.

(ઈષ્ટોપદેશ : ગાથા ૩૭,૩૮)

૧.૧.૮. પરિણામોની વિશુદ્ધિ

મોહ-સગ-દ્વેષાદિ વિકારો ભાવોની કિંચિંત્તૂ નિવૃત્તિને કારણે થતી પરિણામોની આંશિક શુદ્ધિને તેની વિશુદ્ધિ કહે છે.

અજ્ઞાની જીવ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, અબ્રહ્મ, પરિગ્રહ જેવા પાપભાવો, વિષય - કષાયના વિકારી ભાવો અને વેપાર-ધંધાના વિકલ્પોથી ઘેરાયેલો રહી પોતાના પરિણામોને નિરંતર કલુષિત કરતો રહે છે. આ પરિણામોની કલુષિતતાને ઓછી કરવી તે તેની વિશુદ્ધિ છે.

પરિણામોની વિશુદ્ધિ અંદરમાં પોતાના પરમાત્મ-સ્વભાવના સ્વીકારથી અને બહારમાં એ પરમાત્મ-સ્વભાવની ઓળખાણ કરાવનાર વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના આશ્રયથી છે. આ સિવાય જગતના બીજા બધાંય સ્થાનો પોતાના પરિણામોની અશુદ્ધિ જ કરાવે છે. મોહની તીવ્રતાના કારણે પરિણામોની અશુદ્ધિ અને મોહની મંદતાના કારણે તેની વિશુદ્ધિ છે. આ મોહની મંદતાનો એક માત્ર ઉપાય વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના શરણે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણમાં છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાના ફળમાં મિથ્યાત્વ અને મોહની મંદતા, જ્ઞાનની નિર્મળતા, ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા, ચિત્તની સ્થિરતા, કષાયની મંદતા અને વિષયોની વિરકતતા હોય છે, તે આપણે જોઈ ગયા છીએ. આ બધાના કારણે પરિણામોની વિશુદ્ધતા પણ હોય છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો આશ્રય પરિણામોની સંપૂર્ણ શુદ્ધિનું કારણ છે અને તેની સમજણ આંશિક શુદ્ધિનું કારણ છે. તેથી પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર કરાવનાર આ સિદ્ધાંતના કારણે પરિણામોની વિશુદ્ધિ હોય તે સમજી શકાય છે.

પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખીને તેનો આશ્રય કરવાથી સમસ્ત મોહ-રાગ-દ્વેષાદિ વિકારી-ભાવો નાશ પામી પરિણામોની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ થાય છે. અને આ પરમાત્મસ્વભાવની સમજણ માત્રથી પણ પરિણામોની આંશિક શુદ્ધિ એટલે કે વિશુદ્ધિ થાય છે. તેથી પોતાના પરિણામોની વિશુદ્ધિ માટે પોતાના એકરૂપ, શુદ્ધ, મમત્વરહિત અને જ્ઞાનદર્શનથી પરિપૂર્ણ એવા પરમાત્મસ્વભાવની સમજણ કરી તેનો સ્વીકાર કરવો. આ બાબત આચાર્યશ્રી કુંદકુંદ નીચેના શબ્દોમાં કહે છે —

(હરિગીત)

હું એક, શુદ્ધ, મમત્વહીન હું, જ્ઞાનદર્શનપૂર્ણ હું ;
એમાં રહી સ્થિત, લીન એમાં, શીઘ્ર આ સૌ ક્ષય ક્ષું.

ભાવાર્થ : હું એક, શુદ્ધ, મમત્વરહિત અને જ્ઞાનદર્શનથી પરિપૂર્ણ એવો પરમાત્મસ્વભાવી છું. આ પરમાત્મસ્વભાવમાં સ્થિત રહીને તેના અનુભવમાં લીન થતો થકો હું આ મોહ-રાગ-દ્વેષાદિ સર્વ પ્રકારના વિકારીભાવોને ક્ષય પમાડું છું.

(સમ્યસાર : ગાથા ૭૩)

૧.૨. પારમાર્થિક દુરોગામી ફળ

જે પારમાર્થિક ફળ લાંબા ગાળે કે પછીના ભવમાં પ્રાપ્ત થાય તેને દૂરોગામી ફળ કહે છે.

પારમાર્થિક સિદ્ધાંત પારમાર્થિક ફળ માટે હોય છે. અને તેનાં કેટલાંક ફળ તત્કાળ જ પ્રાપ્ત થતાં હોય છે. તોપણ કેટલાંક ફળ લાંબી પ્રક્રિયા પછી પ્રાપ્ત થતા હોવાથી અને તેના માટે પોતાના પુરુષાર્થની ઉગ્રતાની આવશ્યકતા હોવાથી તે મળતાં થોડો વખત લાગે છે. આવા થોડા સમય પછી કે પછીના ભવમાં પ્રાપ્ત થતાં ફળને દૂરોગામી ફળ કહે છે.

'હું પરમાત્મા છું' એક મહાન પારમાર્થિક સર્વગ્રાહી સિદ્ધાંત છે. સર્વગ્રાહી હોવાના કારણે આ એક જ સિદ્ધાંતમાં બીજા બધાં પારમાર્થિક સિદ્ધાંતો સમાવેશ પામે છે. તેથી સઘળાં પ્રકારનું પારમાર્થિક પ્રયોજન અને ફળ આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

પારમાર્થિક પંથની શરૂઆત સમ્યગ્દર્શનથી અને તેની પૂર્ણતા પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ એટલે કે સિદ્ધદશાથી હોય છે. સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને સિદ્ધદશા સુધીની પ્રાપ્તિ આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી થાય છે.

પારમાર્થિક પંથમાં અનુક્રમે સમ્યગ્દર્શન, શ્રાવકદશા, મુનિદશા, અરિહંતદશા અને સિદ્ધ દશા હોય છે. આ બધાંની પ્રાપ્તિનું કારણ આ સિદ્ધાંતનું હૃદયગતપણું છે. આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કર્યા વિના કોઈ પણ જીવ આવી કોઈ પણ દશા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી સિદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ સુધી આ સિદ્ધાંતનું હૃદયગતપણું જ કાર્યકારી જાણવું. આચાર્યશ્રી યોગીન્દુદેવના શબ્દોમાં —

(દોહરો)

જે સિદ્ધયાગે સિદ્ધરો, સિદ્ધ થતા ભગવાન;
તે આત્મદર્શન થકી, એમ જાણ નિર્ભાત.

ભાવાર્થ : જિનવરહેવનું કહેવાનું છે કે, જે કોઈ ભૂતકાળમાં સિદ્ધ થયા છે, વર્તમાનમાં સિદ્ધ થાય છે અને ભવિષ્યમાં સિદ્ધ થશે તેઓ પ્રગટપણે આત્મદર્શન એટલે કે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારથી જ થાય છે, એ બાબત નિઃસંશયપણે જાણો.

(યોગસાર : દોહરો ૧૦૭)

૨. લૌકિક ફળ

સાંસારિક સિદ્ધિઓ અને સુવિધાઓ સંબંધિત ફળને લૌકિક ફળ કહે છે.

પારમાર્થિક સિદ્ધાંતનું પ્રયોજન પારમાર્થિક ફળ માટે હોય છે. તોપણ પારમાર્થિક ફળ સાથે સંબંધિત કે આનુસંગિક બાબત તરીકે કેટલીક સાંસારિક સિદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ જ વગર પ્રયોજને પણ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેના કારણે સાંસારિક સુવિધાઓ પણ મળે છે. આવાં બધાં લૌકિક ફળ કોઈ અપેક્ષા કે પ્રયોજન ન હોવા છતાં આપમેળે સહજપણે એક ઉપપેદાશ તરીકે પ્રાપ્ત થાય છે. લૌકિક ફળને પણ પારમાર્થિક ફળની જેમ નીચે મુજબના બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

૨.૧. લૌકિક તત્કાળ ફળ

૨.૨. લૌકિક દૂરોગામી ફળ

૨.૧. લૌકિક તત્કાળ ફળ

તુરત જ મળતા સાંસારિક ફળને લૌકિક તત્કાળ ફળ કહે છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરતાંની સાથે જ અથવા તે અગાઉ તેને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન તુરત જ પ્રાપ્ત થતી કોઈ સાંસારિક સિદ્ધિ કે સુવિધાને લૌકિક તત્કાળ ફળ કહે છે. આ લૌકિક તત્કાળ ફળ આ ભવમાં જ મળતું આલોક સંબંધી હોય છે અને તે તુરત જ પ્રાપ્ત થતું હોય છે.

લૌકિક ફળનું પ્રયોજન હોતું નથી. તોપણ આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી જે સમજણ કેળવાઈ છે તેના કારણે તેની આનુસંગિક બાબત તરીકે લૌકિક જીવનમાં પણ તે કાર્યકારી બને છે. અને તેના કારણે સહનશીલતા, સમાધાનવૃત્તિ, ધૈર્યબળની ધારણા જેવી સાંસારિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પરિણામોની વિશુદ્ધિ થાય છે અને તેથી પુણ્ય બંધાય છે. પાપ પલટીને પણ પુણ્ય થઈ જાય છે અને પુણ્ય હોય તેનો અનુભાગ વધી જાય છે. આ પુણ્યનું ફળ કોઈવાર તુરત જ પ્રાપ્ત થાય છે. જેના કારણે સાંસારિક સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા અનેક પ્રકારના તત્કાળ ફળ આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં પારમાર્થિક ફળની જેમ નમૂનારૂપે મુખ્ય આઠ ફળની ચર્ચા કરવામાં આવે છે. જે નીચે મુજબ છે.

૨.૧.૧. દુર્ભાવના દૂર થાય

૨.૧.૨. સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કેળવાય

૨.૧.૩. ધૈર્યબળ ધારણ થાય

૨.૧.૪. બુદ્ધિશાળી બનાય

૨.૧.૫. એકાગ્રતા આવે

૨.૧.૬. ઇષ્ટતાગ્રંથિ ન રહે

૨.૧.૭. પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય

૨.૧.૮. શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહે

ઉપરોક્ત દરેક મુદ્દાની ચર્ચા આ નીચે કરવામાં આવે છે. તેમાં જે તે મુદ્દાની વ્યાખ્યા, તેની સમજૂતી, ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી તે કઈ રીતે મળે ? અને અંતમાં કોઈ કાવ્ય કે ગાથાના આધાર સહિત સારભૂત સમાપન કરવામાં આવેલ છે.

૨.૧.૧. દુર્ભાવના દૂર થાય

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામવાસના, વૈર, ઈર્ષ્યા વગેરે જેવી ખોટી અને ખરાબ ભાવનાને દુર્ભાવના કહે છે.

પારમાર્થિક વીતરાગતાની ભાવનાને સદ્ભાવના અને તેનાથી વિપરીત સાંસારિક રાગની ભાવનાને દુર્ભાવના કહે છે. આ દુર્ભાવના અનેક પ્રકારની હોય છે. તેમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામવાસના, વૈર, ઈર્ષ્યા જેવી દુર્ભાવના મુખ્ય છે. આ દરેક દુર્ભાવના પર સાથે સંબંધિત હોય તેવી પરપરિણતિ હોય છે. જેમ કે, પર પ્રત્યેનો અણગમો તે ક્રોધ, પરસંયોગો કે પરભાવોથી પોતાની મહત્તા માનવી તે માન, પરને છેતરવાના ભાવ તે માયા, પરપરિગ્રહને સાચવવાનો અને વધારવાનો ભાવ તે લોભ, પરવિષયોની અને તેમાંય ખાસ કરીને સ્ત્રીના વિષયની આસક્તિ તે કામવાસના, બહારના દુશ્મન પ્રત્યેની અદાવતનો બદલો લેવાની ભાવના તે વૈરભાવના, બીજાની બઢતી જોઈને અંદરમાં બળતરા થવી તે ઈર્ષ્યા છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવાથી પોતે પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે જ જાણે છે અને કોઈ પરપણે જાણતો નથી. તેથી તેને કોઈ પ્રકારની પરપરિણતિનું પ્રયોજન ભાસતું નથી. તેથી પરપરિણતિરૂપની દુર્ભાવના દૂર થાય છે. તે આ રીતે —

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પોતાનું ભલું પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારથી અને બૂરું પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની અવગણનાથી છે તેમ સમજાય છે. અન્ય કોઈ પોતાનું ભલું-બૂરું કરનાર નથી. તેથી પોતાનું બૂરું કરનાર બીજો કોઈ છે તેમ માની તેના પ્રત્યે

અણગમારૂપ ક્રોધ કરવાનું કોઈ કારણ રહેતું નથી. પોતાની મહત્તા પોતાના અનંતગુણોના નિધાનરૂપ પરમાત્મસ્વભાવથી છે અને પરસંયોગો કે પરભાવોથી નથી તેમ જાણતાં માનનટખી જાય છે. બીજાને છેતરી શકાતો નથી અને બીજાને છેતરવા જતા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો ઘાત કરી પોતે પોતાને જ છેતરે છે તેમ જાણતાં માયા, માટી જાય છે. પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ જ પોતાનો હિતકર છે અને પરપરિગ્રહ અહિતકર છે. તેમ સમજાતાં પરપરિગ્રહ પ્રત્યેનો લોભ રહેતો નથી. પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ જ અનંત સુખનો ભંડાર છે અને પરવિષયો કે સ્ત્રીના વિષયમાં પોતાનું સુખ નથી તેમ સમજાતાં કામવાસનાનું કોઈ કારણ રહેતું નથી. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના અનાદરથી ઉત્પન્ન થતી દુર્ભાવના જ પોતાનો દુશ્મન છે અને બહારમાં કોઈ પોતાનો દુશ્મન નથી. તેથી બહારના કોઈને દુશ્મન માની તેના પ્રત્યેની અદાવતથી બદલો લેવાની વૈરભાવના રાખવાનું કારણ નથી. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારથી બીજાના ગુણો પ્રત્યે પ્રમોદનો અને ગુણગ્રાહીપણાનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ઈર્ષ્યા ઊભી રહેતી નથી. આ રીતે આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી સઘળા પ્રકારની દુર્ભાવના દૂર થાય છે.

પોતાને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારવાથી સમસ્ત દુર્ભાવના દૂર થઈ સદ્ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે. આવો જીવ એવી ભાવના ભાવે છે કે —

अहंकार का भाव न रखूं, नही किसी पर क्रोध करूं ।
देख दूसरों की बढ़ती को, कमी न ईर्ष्या भाव धरूं ॥
रहे भावना ऐसी मेरी, सरल-सत्य व्यवहार करूं ।
बने जहां तक ईस जीवनमें, औरों का उपकार करूं ॥

ભાવાર્થ : પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે જાણનારની ભાવના બની શકે ત્યાં સુધી આ જીવનમાં બીજાનો ઉપકાર કરવાની અને સરલ-સત્ય-વ્યવહાર રાખવા જેવી સદ્ભાવના હોય છે. અને તે અહંકાર કરવો, કોઈના પર ક્રોધ કરવો કે બીજાની બઢતી જોઈને ઈર્ષ્યા ભાવ ધારવો જેવી દુર્ભાવના ક્યારેય ઉત્પન્ન ન થાય તેવી ભાવના ભાવે છે.

(પં. જુગલકિશોર મુખારકૃત મેરીભાવના : કડી નં. ૪)

૨.૧.૨. સમાધાનવૃત્તિ-સહનશીલતા કેળવાય

પ્રતિકૂળ સંયોગોને કોઈ પણ વિરોધ વિના સ્વીકારી લેવાની ભાવનાને સમાધાનવૃત્તિ અને તેને શાંતિથી સહન કરી લેવાની ભાવનાને સહનશીલતા કહે છે.

પ્રતિકૂળ પ્રસંગે ઘણા લોકો તેનો ઘોખો કરે છે. કોઈ તેને અન્યાય માને છે તો કોઈ વળી તેને દૂર કરવાના ઉપાયમાં જ રચ્યોપચ્યો રહે છે. આ બધું તેની સમાધાનવૃત્તિનો અભાવ છે. પ્રતિકૂળ સંયોગોને કોઈ પણ રોષ કે વિરોધ વિના સહજપણે સ્વીકારી લેવો તે સમાધાનવૃત્તિ છે. સમાધાનવૃત્તિના કારણે તે શાંતિથી સહન કરી લેવામાં માને છે. અને આ જ સમાધાનવૃત્તિ તેને તે સહન કરવાની શક્તિ પણ પ્રેરે છે. તે તેની સહનશીલતા છે. સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કેળવવી તે એક મહાન ઉપલબ્ધિ છે. આવો મનુષ્ય કપરા સંયોગોમાં પણ આગળ વધી શકે છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજવાથી પોતે પ્રતિકૂળ સંયોગોથી તદ્દન ભિન્ન એવો પરમાત્મસ્વભાવી છે. પોતે પોતાના પરમાત્મસ્વભાવમાં સ્થિત રહે તો કોઈ પણ

સંયોગો તેને દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવી શકતા નથી. સંયોગોના સાન્નિધ્યમાં ઉત્પન્ન થતાં વિકારી સંયોગીભાવો જ આત્માને દુઃખનું કારણ છે. પ્રતિકૂળ સંયોગો એ પૌદ્ગલિક કર્મની પેદાશ છે. તેથી પોતે તેમાં કોઈ ફેરફાર કરી શકતો નથી. ‘ભોગવે તેની ભૂલ’ એ ન્યાયે પોતે અગાઉ જે ભૂલ કરી પાપ બાંધ્યું હતું તેના વિપાકરૂપે આ પ્રતિકૂળ સંયોગો પ્રાપ્ત થયા છે તેથી તે સ્વીકારી લેવામાં જ સજ્જનતા છે. આ પ્રકારે સમજવાથી સમાધાનવૃત્તિ કેળવાય છે. સમાધાનવૃત્તિના કારણે તેને શાંતિથી સહન કરવાની ભાવના આવે છે. અને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના લક્ષે સંયોગોનું લક્ષ ઘટાડી તેને સહન કરવાની શક્તિ કેળવાય છે તેથી સહનશીલતા પણ આવે છે.

પ્રતિકૂળતા ગમતી નથી અને ટકતી નથી તેથી તે પોતાનો સ્વભાવ નથી. પોતાનો સ્વભાવ પરમાત્મસ્વભાવી છે અને તે આ સંયોગોથી તદ્દન જુદો છે. આવી સમજણ પ્રાપ્ત કરવાથી પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં પણ અડીખમ ઉભા રહી શકાય તેવી સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કેળવાય છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની સાચી સમજણ હોય ત્યાં સમાધાન આવે જ છે. અને સમાધાન હોય ત્યાં સહનશીલતા પણ હોય જ છે. લોકોકિત અનુસાર—

સમજણ ત્યાં સમાધાન, અણસમજણ ત્યાં અથગમણ.

૨.૧.૩. ધૈર્યબળ ધારણ થાય

કોઈપણ કાર્ય કે પ્રસંગમાં શાંતિ અને ધીરજ ધારણ કરી તેને ટકાવી રાખવાની ક્ષમતાને ધૈર્યબળ કહે છે.

ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંયોગો હોય કે અસામાન્ય કાર્ય હોય તેવા પ્રસંગે પોતાની શાંતિ કે ધીરજને

ગુમાવ્યા વિના તેને પાર પાડવાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખવો તે ધૈર્યબળ છે.

અશાંતિ અને અધીરાઈ એ અત્યારના જગતમાં મોટી સમસ્યા છે. માણસોને પૈસા કમાવામાં અધીરાઈ છે અને જલ્દીથી કરોડપતિ થઈ જવું છે. શરીરનો રોગ પણ જલ્દીથી મટાડવો છે અને નિરોગી રહેવું છે. સામાજિક સમસ્યાઓનું તાત્કાલિક નિવારણ કરવું છે. કૌટુંબિક કાર્યો તુરત જ પાર પાડવા છે. પણ આ બધાંય બહારના કાર્યો છે. અને બહારના કાર્યો પોતે કરી શકતો નથી. પરંતુ, આ જીવ એવું માને છે કે હું પરના કાર્યો કરી શકું છું અને તે કાર્ય મારી ફરજ કે જવાબદારી છે. વાસ્તવમાં પરના કાર્યો તેના કાળે અને કારણે થાય છે અને તે પોતાને આધીન હોતાં નથી. તેથી પોતાની મરજી મુજબ ન થાય ત્યારે અશાંતિ થાય તે સ્વાભાવિક છે. આ અશાંતિ મટાડવાનો એક માત્ર ઉપાય પોતાનું સાચું સ્વરૂપ સમજવામાં છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને સમજવાથી પોતે પરમાત્મસ્વભાવી છે અને તેથી જગતનો માત્ર જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે અને કર્તા-હર્તા બિલકુલ નથી તે બાબતની પ્રતીતિ આવે છે. પોતાની ભૂમિકા અનુસાર ગૃહસ્થસંબંધી કાર્યોમાં જોડાય છે અને લૌકિક પદ્ધતિએ તે કાર્ય પોતાની ફરજ કે જવાબદારી મનાય છે. તોપણ અંદરથી તેને તેમાં પોતાનું કર્તૃત્વ બિલકુલ ભાસતું નથી. આ કારણે તે કાર્યો પાર પડે કે ન પડે, તુરત જ થાય કે વિલંબથી થાય, તોપણ તેનું ધૈર્યબળ તૂટી જતું નથી. અને જરાય અધીરાઈ કે અશાંતિ આવતી નથી. તેથી આ સિદ્ધાંતને સમજવાથી ધૈર્યબળ ધારણ થાય છે તે બાબત સમજી શકાય છે.

'ઉતાવળા સો બહાવરા ધીરા સો ગંભીર' —એ

કહેવત અનુસાર ઉતાવળિયો માણસ પાગલ સમાન છે અને ધૈર્ય ધારણ કરનારો જ ગંભીર હોય છે.

કોઈપણ કાર્યમાં ધીરજ અને શાંતિ જરૂરી હોય છે. આત્માની પ્રાપ્તિ માટે પણ ધીરજ અને શાંતિ કાર્યકારી છે. કોઈપણ પ્રસંગમાં શાંતિ, શાંતિ અને શાંતિ તે જ લાભદાયક છે. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખનાર ગમે તેવા સંયોગોમાં ધૈર્યબળ ધારણ કરે છે. ધીરજના ફળ મીઠા હોય છે. ઉતાવળે આંબા પાકતા નથી.ી. ઉતાવળો થાકે છે અને પાછો વળે છે પણ ધીરજ ધારણ કરનારના કામ સફળ થાય છે. કહ્યું પણ છે —

(દોહરો)

ધીરે ધીરે રાવતાં, ધીરે સબ કુછ હોય ;
માળી સીંચે યોગણાં, પણ રતવિના ફળ ન હોય.ય.

ભાવાર્થ : માળી ચારગણું પાણી સીંચે તોપણ તેના સમય વિના વૃક્ષ પર ફળ આવતાં નથી. તે ફળ ધીરે ધીરે જ આવે છે. તે રીતે બધાંય કાર્યોમાં ધીરજ જરૂરી હોય છે. (પ્રાચીન દોહરો)

૨.૧.૪. બુદ્ધિશાળી બનાય

સમજ, વિવેક, ડહાપણ, ચતુરાઈ વગેરે જ્ઞાનની વિશેષ પ્રકારની અવસ્થાને બુદ્ધિ કહે છે.

બુદ્ધિ એ જ્ઞાનની વિશેષ પ્રકારની અવસ્થા છે. બુદ્ધિ માત્ર જાણવાનું જ કામ નથી કરતી પણ જાણવાવા ઉપરાંત તે જેને જાણે તેને સમજવાનું, તે ભલું-બુરું, સ્વ-પર, હેય-ઉપાદેય વગેરે કયા પ્રકારનું છે તેનો વિવેક કરવાનું, તેમાં પોતાના શાણપણનો ઉપયોગ કરી ડહાપણ દર્શાવવાનું, તેમાં પોતાની હોંશિયારી, ચાલાકી કે યુક્તિનો ઉપયોગ કરીને ચતુરાઈ વાપરવાનું જેવા કામ પણ કરે છે.

બુદ્ધિને ચિત્તની આકલન શક્તિ કે અક્કલ પણ કહે છે.

મનુષ્યની બુદ્ધિ મન દ્વારા કામ કરતી હોવાથી તેનો મનની એક વિભૂતિ માનવામાં આવે છે. મનની આ વિભૂતિ મન દ્વારા પદાર્થના સ્વરૂપને સમજવાનું કે ગ્રહણ કરવાનું કામ કરતી હોવાથી તેને ચિત્તની આકલન શક્તિ કહે છે.

આ બુદ્ધિ સામાન્યપણે ન કળી શકાય તેવા અગમ્ય પદાર્થનું અને ખાસ કરીને અગમ્ય એવા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનું પણ આકલન કરનારી હોવાથી તેને અક્કલ પણ કહે છે.

મનુષ્ય એક બુદ્ધિજીવી પ્રાણી છે. મનુષ્ય પોતાનું મોટા ભાગનું કામ બુદ્ધિ વડે જ કરે છે. શરીરના બળ કે પૈસા કરતાં બુદ્ધિ વધારે ઉપયોગી છે. અક્કલ કે બુદ્ધિથી જે કામ થાય છે તે બળ કે પૈસાથી થતું નથી. અક્કલથી પૈસા મળે છે. પણ પૈસાથી અક્કલ મળતી નથી. પૈસાથી અક્કલ વેચાતી મળતી હોત તો કોઈ ધનવાન અક્કલનો ઓશમીર જોવા ન મળે. પણ ધનવાનમાં પણ કોઈ બુદ્ધિના બળદિયા જોવા મળે છે.

અત્યારના સમયમાં બુદ્ધિની બોલબાલા છે. તેથી બુદ્ધિશાળી બનવાની દોડ લાગે છે. પણ શંખપુષ્પી જેવી ઔષધિથી કે બદામ જેવા સૂકામેવાથી બુદ્ધિમાન બની શકાતું નથી. બુદ્ધિ એક કુદરતી દેન છે. તોપણ તેનો વિકાસ મોહને મંદ પાડવાથી થાય છે. પોતાનો મોહ જેટલા અંશે ટપે તેટલા અંશે પોતાની બુદ્ધિમતા વધે છે. તીવ્ર મોહ સમયે ચિત્તની ચંચળતા વધી જાય છે અને તેથી બુદ્ધિ બૂઠી થઈ જાય છે. મોહ ઘટતાં ચિત્તની ચંચળતા ઘટે છે અને તેથી બુદ્ધિ વિકાસ પામે છે. આપણો પોતાનો જાત અનુભવ હોય છે કે જ્યારે આપણા મોહનો ઉદય તીવ્ર હોય અને તેના કારણે આપણો કોઠાદિ કષાય તીવ્ર હોય એટલે કે આપણે ખૂબ

ગુસ્સામાં હોઈએ ત્યારે આપણી બુદ્ધિ કૂંઠિત થઈ જાય છે અને તે જ મોહ મંદ થવાથી એટલે કે ગુસ્સો શાંત થવાથી તે જ બુદ્ધિ ખીલી ઉઠે છે. તેથી બુદ્ધિશાળી બનવા માટે મોહને મંદ પાડવો જરૂરી હોય છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાની પ્રક્રિયામાત્રથી પણ પોતાની બુદ્ધિ વધે છે. આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવા માટે બુદ્ધિનો મહત્તમ ઉપયોગ કરવો પડે છે. અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેમ વધે તેમ તેની શક્તિ પણ વધે જ છે. આપણે જોઈ ગયા છીએ તે મુજબ આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ મોહની મંદતા છે. મોહની મંદતા થતાં બુદ્ધિશક્તિ આપમેળે વધી જાય છે. તેથી બુદ્ધિશાળી બનવું હોય તેણે આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું કાર્ય કરવું.

અક્કલ બડી કે ભેંસ ? એ પ્રચલિત કહેવત અનુસાર જગતમાં મોટી ચીજ પોતાની અક્કલ જ છે. જગતમાં બીજી બધી વસ્તુઓ પૈસાથી મળે છે. પણ અક્કલ મળતી નથી. અને અક્કલ હોય તેની પાસે પૈસા પણ દોડતા આવે છે. આ અક્કલ મેળવવાનો એકમાત્ર ઉપાય પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખવો તે છે. કવિ કસનીયાના કહેવા મુજબ—

(સોરઠા)

આવે વસ્તુ અઠોક, ઘનામાયા ગાંઠે હુવે ;
અક્કલ ગા'વે એક, આવે તે આત્મજ્ઞાન થકી.

ભાવાર્થ : ધનસંપત્તિ પોતાની પાસે હોય તો જગતની અનેક વસ્તુઓ મેળવી શકાય છે. પણ અક્કલ તેનાથી મળતી નથી. તેના માટે તો પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની ઓળખાણરૂપ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તે જ ઉપાય છે.

(પ્રાચીન કવિ કસનીયાકૃત: પ્રાચીન દોહરાના આધારે)

૨.૧.૫. એકાગ્રતા આવે

નિર્ધારિત એક જ બાબત ઉપર પોતાના ઉપયોગને કેન્દ્રિત કરવો તેને એકાગ્રતા કહે છે.

પોતાનો ઉપયોગ ચારેબાજુ ચક્રવક્ર યથા કરે તે વ્યગ્રતા છે અને તે એક જ લક્ષ ઉપર કેન્દ્રિત રહે તે એકાગ્રતા છે. ઇષ્ઠસ્થનો ઉપયોગ અંતર્મુહૂર્તથી વધુ સમય કયાંય ટકતો નથી અને તે બીજે જાય છે તોપણ તે પોતાના લક્ષ ઉપર જ પાછો ફરે અને ત્યાં જ ચોંટ્યો રહે તે એકાગ્રતા છે.

પારમાર્થિક કે લૌકિક કોઈ પણ કાર્ય એકાગ્રતા વગર પાર પડતું નથી. પારમાર્થિક કે લૌકિક ક્ષેત્રે જે કોઈએ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે તે તેની એકાગ્રતાના કારણે જ હોય છે. વ્યગ્રતા એક મોટી વ્યાધિ છે. વ્યગ્રતા ધરાવનાર જીવની કોઈ પણ કામગીરીમાં કાંઈ પણ ભલીવાર હોતી નથી. અત્યારના કાળમાં એકાગ્રતાની ઊણપ વર્તાય છે. ચિત્તની સ્થિરતા વિના એકાગ્રતા આવી શકતી નથી અને આ ચિત્તની સ્થિરતા પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની સાચી સમજણ વિના પ્રાપ્ત થતી નથી.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું પારમાર્થિક તત્કાળ ફળ ચિત્તની સ્થિરતા છે તે બાબત આપણે જોઈ ગયા છીએ. ચિત્તની સ્થિરતાના કારણે કોઈ પણ કાર્યમાં એકાગ્રતા આવે છે. આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનારને પોતાના શરણભૂત સ્થિર પરમાત્મસ્વભાવનું લક્ષ કાયમ માટે રહે છે. તોપણ તે પોતાની ગૃહસ્થોચિત્ત કામગીરી કે પ્રવૃત્તિમાં પણ જોડાય છે. તે સમયે તે પોતાની નિર્ધારિત કામગીરીમાં પોતાનું લક્ષ કેન્દ્રિત કરી શકે છે અને તેનું ચિત્ત ચારેબાજુ

ભટકતું નથી. તેનું કારણ તેની કષાયની મંદતા અને વિષયોની વિરક્તતા છે. વિષય-કષાય જ ચિત્તને અસ્થિર કરી વ્યગ્ર બનાવે છે. જે આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનારને હોતા નથી. જેના કારણે પણ તેનામાં એકાગ્રતા આવે છે.

એકાગ્રતાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ મુનિરાજ છે. મુનિરાજ પોતાના સ્વરૂપમાં લીન હોય ત્યારે તો એકાગ્ર હોય જ છે પરંતુ સ્વરૂપમાંથી બહાર આવી કોઈ શાસ્ત્રનું લેખન કરે, શિષ્યને ઉપદેશ આપે કે પ્રતિ-સમિતિ-ગુપ્તિ જેવા અનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તે તે દરેકમાં તેની એકાગ્રતા હોય છે. એકાગ્રતાની મૂર્તિસમા મુનિરાજની એકાગ્રતાનું કારણ પોતાના પરમાત્મ-મ-સ્વભાવનો સ્વીકાર છે. આ પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર વસ્તુના યથાર્થ અનેકાંતસ્વરૂપના નિર્ણય દ્વારા થાય છે અને તે વસ્તુસ્વરૂપનો નિર્ણય આગમના અભ્યાસ દ્વારા થાય છે. આ કારણે એકાગ્રતા માટે આગમના આધારે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, તેમ જણાવતાં આચાર્યશ્રી કુંદકુંદ કહે છે —

શ્રામણ્ય જ્યાં એકાગ્ર ને એકાગ્ર વસ્તુનિશ્ચયે,
નિશ્ચય બને આગમ વડે, આગમપ્રવર્તન મુખ્ય છે.

ભાવાર્થ : શ્રમણ હંમેશા એકાગ્રતાને પ્રાપ્તિ હોય છે. એકાગ્રતા વસ્તુના સ્વરૂપના યથાર્થ નિશ્ચયથી આવે છે. વસ્તુસ્વરૂપનો નિશ્ચય આગમના અભ્યાસ દ્વારા થાય છે. તેથી એકાગ્રતા માટે આગમમાં વ્યાપાર કરીને

પોતાની અસલી વસ્તુસ્વરૂપનો એટલે કે પરમાત્મ-સ્વભાવનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

(આ સિવાય એકાગ્રતા માટે બીજો કોઈ ઉપાય નથી તેમ આચાર્ય અમૃતચંદ્રે આ ગાથાનો ટીકમાં કહેલું છે.) (પ્રવચનસાર : ગાથા ૨૩૨)

૨.૧.૬. લઘુતાગ્રંથિ જ રહે

પોતે ઘણો નાનો, નબળો, ઘૃણ્યો, ઉત્સાહરજ્જાનો કે હલકી કક્ષાનો છે અને નિર્ધારિત કામ કરવાને સક્ષમ કે લાયક નથી એવી મનમાં ગાંઠ વળે તેવા ભાવને લઘુતાગ્રંથિ કહે છે.

પોતાને પામર અને ઉતરતી કોટિનો માની પ્રયોજનભૂત નિર્ધારિત કાર્ય કરવા માટે પોતે યોગ્ય નથી તેવા પ્રકારની મનમાં ગાંઠ વાળી તેવા કાર્યથી દૂર રહેવું તે લઘુતાગ્રંથિ છે. કેટલાંક લોકો લઘુતાગ્રંથિથી કાયમ પીડાતા રહે છે. અને તેથી તેઓ પારમાર્થિક કે લૌકિક કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં પોતાનો વિકાસ સાધી શકતા નથી. લૌકિકમાં કોઈ અમુક પ્રકારનો નવો ધંધો કરવાનો હોય, અંગ્રેજી શીખવું પડે તેમ હોય, કોમ્પ્યુટરમાં કામ કરવાનું હોય તો તેમાં માઝું કામ નહિ તેમ માની તેનાથી દૂર રહે છે. પારમાર્થિકમાં કુંદકુંદાચાર્યદેવના પ્રવચનસાર, સમયસારાદિ મૂળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાનો હોય તો આમાં મારી ચાંચ ન ડૂબે, મને ન આવડે એમ માની તેનો અભ્યાસ ન કરે તો તે એક લઘુતાગ્રંથિ જ છે.

લઘુતાગ્રંથિ એટલે કે નબળી મનોવૃત્તિ ધરાવનાર માણસ ક્યારેય સફળતા પામતો નથી. રોતો રોતો જાય તે મૂઆના જ સમાચાર લાવે તેમ નબળી મનોવૃત્તિવાળો નિષ્ફળતા જ પામે. આ નબળી મનોવૃત્તિ કે લઘુતાગ્રંથિ મટાડવાનો એક માત્ર ઉપાય પોતાને પામરને બદલે પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારવાનો છે.

જગતમાં કોઈપણ કાર્ય અશક્ય હોતું નથી. કાળા માથાનો માનવી નેવાના પાણી મોભે ચઢાવી શકે છે. પણ તે માટે પ્રબળ ઈચ્છાશક્તિ (Willpower)ની

જરૂરિયાત હોય છે. કહેવત છે કે ‘મન હોય તો માળવે જવાય’ (A Will will find a way) પરંતુ પોતાનું આ મન એટલે કે ઈચ્છાશક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં પણ લઘુતાગ્રંથિ જ આડે આવે છે. આ લઘુતાગ્રંથિ દૂર કરવી હોય તો પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારવો જોઈએ.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પોતે પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારે છે. પોતાના સ્વભાવથી પોતે ચૈતન્ય ચકવર્તી છે જગતમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ચૈતન્ય મહાપદાર્થ છે. પોતે સાક્ષાત્ ભગવાન જેવો છે. અરે ! ભગવાન જ છે. પોતામાં અનંત અનંત ગુણો છે અને દરેક ગુણનું સામર્થ્ય પણ અનંત અનંત છે. પોતે અભણ હોય કે ભણેલો હોય, ગરીબ હોય કે અમીર હોય એ બધી બાહ્ય બાબતો છે. અંતરંગ સામર્થ્યથી પોતે કોઈનાથી ઉતરતો નથી. તેથી પોતે જે ધારે તે કરી શકે છે. પોતા માટે કોઈ ચીજ અશક્ય નથી. આ રીતે આ સિદ્ધાંત સમજવાથી લઘુતાગ્રંથિ કોઈ પણ પ્રકારે સંભવતી નથી.

પારમાર્થિક તત્ત્વજ્ઞાન અને તેના સિદ્ધાંતો મને ન સમજાય. આચાર્યદેવના મૂળશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો એ માઝું કામ નહિ. એ બધી લઘુતાગ્રંથિના કારણે ઉદ્ભવતી આત્માની આડોડાઈ છે, એક પ્રકારનો અનંતાનુબંધીનો માયાચાર છે. જો પોતે પોતાને પરમાત્મસ્વભાવપણે સ્વીકારે તો આવી હીણપતબુદ્ધિરૂપ કે લઘુતાગ્રંથિરૂપ માયાચાર તુરત જ મટી જાય છે તેમ જણાવતા આચાર્યશ્રી યોગીન્દુદેવ કહે છે —

(દોહરો)

જિનવર તે આતમ લખો, એ સિદ્ધાંતિક સાર;
એમ જાણી યોગીજનો, ત્યાગો માયાચાર.

ભાવાર્થ : હે ભવ્ય જીવો ! જિનેન્દ્ર ભગવાન સમાન પોતાનો આત્મા પરમાત્મસ્વભાવી છે એ સઘળાં સિદ્ધાંતનો સાર છે. આવા પરમાત્મસ્વભાવી પોતાને જાણીને મને આ બાબત ન સમજાય તેવા માયાચારને છોડો.

(યોગસાર : દોહરો ૨૧)

૨.૧.૭. પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય

શુભકર્મના બંધ અને તેના તત્કાળ ઉદયને પુણ્યની પ્રાપ્તિ કહે છે.

જીવના મોહની મંદતા અને પરિણામોની વિશુદ્ધિ જેવા શુભભાવના નિમિત્તે શાતાવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, શુભઆયુ, શુભનામ જેવા શુભકર્મનું બંધન થાય અને ક્યારેક તેનું ફળ તત્કાળ પ્રાપ્ત થાય તે પુણ્યની પ્રાપ્તિ છે. શુભભાવના નિમિત્તે બંધાતા પુણ્યનું ફળ પાછળથી કે પછીના ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો કોઈક વાર તુરત જ પ્રાપ્ત થાય છે. તુરત જ પ્રાપ્ત થતા ફળમાં પાપનો ઉદય પુણ્યમાં ફેરવાઈને ઉદયમાં આવે, પુણ્યનો ઉદય ચાલુ હોય તેનો અનુભાગ વધી જાય કે નવું પુણ્યકર્મ બંધાઈને તેનો તુરત જ ઉદય આવે તેવું બને તે પુણ્યની પ્રાપ્તિ છે. પુણ્યના કારણે માન-સન્માન, સત્તા-સંપત્તિ, સગવડતાઓ-સુવિધાઓ જેવા સાનુકૂળ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી મોહની મંદતા, પરિણામોની વિશુદ્ધિ જેવા શુભભાવો સહજપણે પ્રવર્તે છે. જેના કારણે વગર પ્રયોજને એક ઉપપેદાશ તરીકે પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સંસારી જીવને પુણ્ય અને તેના ફળની મીઠાશ વર્તે છે. 'માગે તેથી ભાગે અને ન માગે તેની આગે' એ ઉક્તિ અનુસાર પુણ્ય માંગવાથી મળતું નથી પણ માંગ્યા વિના, વગર પ્રયોજને કોઈપણ

અપેક્ષા વિના પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારથી સહજપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

જગતમાં બીજા બધાં સ્થાનો પાપનાં છે. અંદરમાં પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારપૂર્વક તેવી પરમાત્મદશા પ્રગટ કરવાની ભાવના સાથે પરમાત્મદશા પ્રગટ કરેલ જિનેન્દ્ર ભગવાનની ભાવભીની ભક્તિ જ ઉત્તમ પુણ્યનું કારણ છે. મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારી દેવના શબ્દોમાં — —

(શાર્દૂલવિક્રિંત)

નાનાનૂનનરાધિનાથ વિભવાનાકર્ણ્ય ચાલોક્ય ચ ત્વં ક્લિશ્નાસિ મુધાત્ર કિં જડમતે પુણ્યાર્જિતાસ્તે નનુ । તત્ત્ષકિંજિનનાથ પાદકમલચન્દ્રાચાર્યનાયામિયં મકિસ્તે યદિ વિદ્યતે બહુવિદ્યા મોગાઃ સ્યુરેતેત્ત્વયિ ॥

ભાવાર્થ : નરાધિપતિઓના અનેકવિધ મહાવૈભવોને સાંભળીને તથા દેખીને હે જડમતિ ! ! તું અહીં ફોગટ કલેશ કેમ પામે છે ! તે વૈભવો ખરેખર પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પુણ્યની પ્રાપ્તિ અંદરમાં પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારપૂર્વક પરમાત્મદશા પ્રગટ કરનાર જિનનાથના પાદપદ્મ યુગલની પૂજા-ભક્તિમાં છે. જો તને પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારપૂર્વક તેવી પરમાત્મદશા પ્રગટ કરવાની ભાવનાપૂર્વક જિનપાદપદ્મની ભક્તિ હોય, તો તે બહુવિધ ભોગોના કારણભૂત પુણ્યની પ્રાપ્તિ આપોઆપ હશે.

(નિયમસાર : તાત્પર્યવૃત્તિ : શ્લોક ૨૯)

૨.૧.૮. શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહે

શરીરની તંદુરસ્તી અને કાર્યક્ષમતાને તેની સ્વસ્થતા કહે છે. અને સ્વસ્થ શરીરની તેજસ્વિતા અને સપ્રમાણતાને સુંદરતા કહે છે.

શરીર અનેક પ્રકારના અવયવોથી રચાયેલું છે. શરીરના સંચાલનમાં વાત, પિત્ત અને કફની

કામગીરી છે. વાત, પિત્ત કે કફના બગાડના કારણે શરીરના અવયવોની કામગીરી કે તેના સંચાલનમાં જે કોઈ વિક્ષેપ, બાધા કે અડચણ આવે તેને રોગ કહે છે. શરીર રોગોનું જ ઘર છે. અનેક રોગો સત્તામાં હોય છે. જે પૈકી કોઈ રોગ કોઈ કારણે ઉદયમાં આવે છે. રોગને કારણે શરીરમાં પીડા હોય છે. અને તે નબળું પડે છે. નીરોગી અને સુદૃઢ શરીરને તંદુરસ્ત કહે છે.

તંદુરસ્ત શરીર પૂરી તાકાતથી કામ કરી શકે તેને તેની કાર્યક્ષમતા કહે છે. શરીરની તંદુરસ્તી અને કાર્યક્ષમતા તે તેની સ્વસ્થતા છે. સ્વસ્થ શરીરની કાંતિને તેજસ્વિતા અને તેના અંગ-ઉપાંગોના યોગ્ય માપ કે કદને તેની સપ્રમાણતા કહે છે. સ્વસ્થ શરીરની તેજસ્વિતા અને સપ્રમાણતાના કારણે તે સુંદર કહેવાય છે.

શરીરમાઘં ચલ્લુ ધર્મ સાધનમ્ । એ સુત્ર અનુસાર શરીરને ધર્મનું સૌ પ્રથમ સાધન માનવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં આત્માના ધર્મ માટે શરીરનું સાધન હોય નહિ. પરંતુ પ્રથમ ભૂમિકામાં સ્વાધ્યાય-ચિંતન-મનન માટે અને આત્માની પ્રાપ્તિ થયા બાદ સંયમ માટે શરીરનું સહકારીપણું હોય છે. તેથી ઉપચારથી કે વ્યવહારથી શરીરને ધર્મનું સાધન માનવામાં આવે છે.

શરીર વડે ધર્મ કે અધર્મ કોઈનું પણ સાધન થઈ શકે છે. શરીર વડે સંયમ, વ્રત, તપ જેવા ધર્મ સંબંધી કામ કરવાથી શરીર સાત્ત્વિક તેજવાળું રહે છે અને તેથી સહજપણે સ્વસ્થ અને સુંદર રહે છે. તેનાથી વિરુદ્ધ શરીર વડે અસંયમ, અવ્રત, ભોગોપભોગ જેવા અધર્મ સંબંધી કામ કરવાથી શરીરમાં નબળાઈ, તનાવ, બેચેની, કુસંગ, કુટેવ જેવી દુરાચારી બાબતો ઉત્પન્ન થઈ તેને અસ્વસ્થ અને અસુંદર બનાવે છે.

અજ્ઞાની જીવ શરીરમાં પોતાપણાની માન્યતાના ધરાવે છે. અને શરીર વડે અધર્મ સંબંધી ભોગોપભોગના સાધન માટે શરીરને સ્વસ્થ અને સુંદર રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. શરીરની સ્વસ્થતા માટે તે મેવા-મીઠાઈના સમૃદ્ધ અને સ્વાદિષ્ટદષ્ટ આહાર આરોગે છે પણ વાસ્તવમાં તેનાથી શરીર સ્વસ્થ રહેતું નથી. પણ જીભ ઉપર સંયમ રાખવાથી તે જરૂર સ્વસ્થ રહે છે. શરીરની સુંદરતા માટે વેશભૂષા, આભૂષણો અને સૌંદર્ય પ્રસાધનોનો પ્રયોગ કરે છે. પણ તેનાથી શરીર સુંદર દેખાતું નથી. પણ બ્રહ્મચર્યના તેજના કારણે તે જરૂર સુંદર દેખાય છે.

‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનાર જીવને સંયમ અને સદાચાર સહજપણે હોય છે તેના કારણે તેનું શરીર પણ સ્વસ્થ અને સુંદર રહે છે.

શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ રાખનારો અજ્ઞાની જીવ શરીરની ઈન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે આસક્તિ ધરાવી શરીર વડે શરીરને પુષ્ટ કરનારા આહાર, ઔષધિ અને પ્રસાધનનો પ્રયોગ કરે છે. તોપણ તેનું શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર હોતું નથી. જ્યારે શરીરથી ભિન્ન પોતાના પરમાત્મસ્વભાવને ઓળખીને તેમાં જ આત્મબુદ્ધિ રાખનારો આત્માર્થી જીવ ઈન્દ્રિયવિષયો અને શરીર પ્રત્યે ઉપેક્ષા અને ઉદાસીનતા ધરાવી શરીર વડે શરીરને કષ્ટ આપનારા વ્રત, તપ, સંયમાદિનું સાધન કરે છે. તોપણ તેનું શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર હોય છે. આચાર્યશ્રી પૂજ્યપાદના શબ્દોમાં —

(અનુષ્ટુપ)

શુભં શરીરં દિવ્યાંશ્ચ વિષયાનમિવાચ્છતિ ।
ઉત્પન્નાત્મમતિદેહે, તત્ત્વજ્ઞાની તતશ્ચ્યુતિમ્ ॥

ભાવાર્થ : મૂર્ખ મનુષ્ય શરીરને જ પોતાપણે માની શરીર અને ઈન્દ્રિય વિષયોની આસક્તિના કારણે સ્વર્ગીય વિષયભોગો ભોગવવાની ભાવના રાખીને શરીરને સ્વસ્થ અને સુંદર રાખવાના ઉપાયો કરે છે. (તોપણ તેનું શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહેતું નથી) પણ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ શરીરથી ભિન્ન પોતાના પરમાત્મસ્વભાવમાં જ પોતાપણું સ્થાપી શરીર અને ઈન્દ્રિયવિષયોથી છૂટવાની ભાવના ભાવીને શરીર પ્રત્યે ઉપેક્ષા અને ઉદાસીનતા ધરાવે છે. (તોપણ તેનું શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહે છે.)

(સમાધિતંત્ર : ગાથા ૪૨)

૨.૨. લૌકિક દૂરોગામી ફળ

આ ભવમાં મોડેથી મળતા કે પરભવમાં પ્રાપ્ત થતા લૌકિક ફળને લૌકિક દૂરોગામી ફળ કહે છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરતાં લૌકિક મોડેથી મળતા ફળમાં પંડિત મરણની પ્રાપ્તિ છે. આ ભવનું આયુષ્ય પુરું થઈ શરીરનો વિયોગ થવો તે મરણ છે. શાંતિ કે સમાધિપૂર્વક થતાં મરણને પંડિત મરણ કહે છે.

આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરતાં પરભવમાં મળતાં લૌકિક ફળમાં ઉચ્ચ કોટિના સ્વર્ગના અને મનુષ્યના ભવ છે. મનુષ્યના ભવમાં પણ આત્મહિતને અનુકૂળ હોય એવી કર્મભૂમિ, આર્યક્ષેત્ર, પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મનની પૂર્ણતા, ઉત્તમકુળ, પુણ્યનો ઉદય, નીરોગી કાયા, લાંબુ આયુષ્ય, ઉત્તમ બુદ્ધિ, વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ, સાક્ષાત્ જ્ઞાનીની દેશના જેવી ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ અને દુર્લભ બાબતોની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્વર્ગના ભવમાં પણ આત્મહિતને અનુકૂળ વૈમાનિક દેવની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરતાં મળતાં લૌકિક દૂરોગામી ફળ તરીકે કોઈવાર મહાન પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થતાં ચક્રવર્તીપદ, ઈન્દ્રપદ જેવી ઉચ્ચ પદવીઓની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે.

ઉપસંહાર

'હું પરમાત્મા છું' એ એક પારમાર્થિક સર્વગ્રાહી સિદ્ધાંત છે. આ સર્વગ્રાહી સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાનું ફળ પણ સર્વગ્રાહી અને મહાન છે. આ ફળને પારમાર્થિક અને લૌકિક એમ બે મુખ્ય વિભાગમાં દર્શાવી શકાય છે.

આ સિદ્ધાંત પારમાર્થિક છે તેથી તેનું પ્રયોજન પારમાર્થિક ફળનું છે. અને તેનું પારમાર્થિક ફળ અલૌકિક અને અચિંત્ય છે. પારમાર્થિક ફળને તત્કાળ અને દૂરોગામી એમ બે વિભાગમાં દર્શાવી શકાય છે. પારમાર્થિક તત્કાળ મળતાં ફળમાં સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા, મોહની મંદતા, જ્ઞાનની નિર્મળતા, ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા, ચિત્તની સ્થિરતા, કષાયની મંદતા, વિષયોની વિરકતતા, પરિણામોની વિશુદ્ધિ મુખ્ય છે. પારમાર્થિક દૂરોગામી ફળમાં સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને સિદ્ધદશા સુધીની પ્રાપ્તિ છે.

'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી આનુસંગિક બાબત તરીકે કે પુણ્યના પ્રતાપે વગર પ્રયોજને આપમેળે પ્રાપ્ત થતાં સાંસારિક ફળને લૌકિક ફળ કહે છે. તે પણ તત્કાળ અને દૂરોગામી એમ બે પ્રકારનું છે. તત્કાળ મળતાં લૌકિક ફળમાં મુખ્યત્વે દુર્ભાવના દૂર થાય, સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કેળવાય, ધૈર્યબળ ધારણ થાય, બુદ્ધિશાળી બનાય, લઘુતાગ્રંથિ ન રહે, પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય તેમ જ શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહે

જેવા ફળનો સમાવેશ છે. દૂરોગામી ફળમાં આ ભવમાં પાછળથી થતાં પંડિત મરણની પ્રાપ્તિ છે અને પરભવમાં ઉત્તમ પ્રકારના મનુષ્ય અને દેવના ભવ છે. આ ઉપરાંત મહાન પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થતા ચક્રવર્તી કે ઈન્દ્રપદ જેવી ઉચ્ચ પદવીની કોઈવાર થતી પ્રાપ્તિ પણ પરભવમાં મળતું દૂરોગામી ફળ છે.

કલ્પવૃક્ષનું ફળ કલ્પ્યા વિના મળતું નથી. અવલોકનમણિનું ફળ તેના અવલોકન વગર મળે નહિ. ચિંતામણિનું ફળ ચિંતવ્યા વિના પ્રાપ્ત ન થાય. કામધેનુ ગાયનું દૂધ દોહ્યા વિના ન મળે. પણ ‘હું પરમાત્મા છું’ એ સર્વગ્રાહી સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી સઘળા પ્રકારનું પારમાર્થિક અને લૌકિક ફળ વગર કલ્પ્યે, વગર અવલોક્યે, વગર

ચિંતવ્યે વગર દોહો આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય છે. તો પછી આ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાના ધર્મના કાર્યમાં ઢીલ શા માટે ? આ જ બાબત આચાર્યશ્રી ગુણભદ્ર નીચેના શબ્દોમાં કહે છે—

અનુષ્ટુપ

સંકલ્પ્યં કલ્પવૃક્ષસ્ય, ચિન્ત્યં ચિન્તામણિરપિ ।
અસંકલ્પ્યમ્ અસંચિન્ત્યં, ફલં ધર્માદ્યાપ્યતે ॥
ભાવાર્થ : કલ્પવૃક્ષનું ફળ તેના સંકલ્પયુક્ત વચનો વડે પ્રાપ્ત થાય છે. ચિંતામણિનું ફળ તેની સન્મુખ ચિંતવવાથી મળે છે. પરંતુ ધર્મના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાનું ફળ વગર કલ્પ્યે અને વગર ચિંતવ્યે આપો આપ જ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ જાણીને ધર્મના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાના સાધનને જ સાધવું જોઈએ.

(આત્માનુશાસન : શ્લોક ૨૨)

સંદર્ભ ગ્રંથો

પ્રાર્તાવિક ૧. નિયમસાર : ગાથા ૫૩.

૧ પારમાર્થિક ફળ ૧. સમયસાર : ગાથા ૧૫૧ અને તેની જયસેનાચાર્યકૃત ટીકા.

૧.૧ પારમાર્થિક તત્કાળ ફળ

૧.૧.૧ સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા ૧. સર્વાર્થસિદ્ધિ - ૧/૧/૫/૩૬; • ૨. સમયસાર : ગાથા ૧૧,૧૩,૧૭-૧૮,૩૮,૭૩ અને તેની ટીકા; • ૩. પંચાસ્તિકાસંગ્રહ : ગાથા ૧૬૨.

૧.૧.૨ મોહની મંદતા ૧. પ્રવચનસાર : ગાથા ૮૦,૮૩,૮૫ અને તેની ટીકા; • ૨. બૃહદ્રવ્યસંગ્રહ : ગાથા ૪૮ની ટીકા; • ૩. સમયસાર : ગાથા ૨ની ટીકા; • ૪. સર્વાર્થસિદ્ધિ : ૮/૪/૩૮૦/૫.

૧.૧.૩ જ્ઞાનની નિર્મળતા ૧. બૃહદ્ર વ્ય સંગ્રહ : ગાથા ૪૨ અને તેની ટીકા; • ૨. ન્યાયદીપિકા : અધિકાર : ૧ : પ્રકરણ : ૮ પાનુ ૮,૯,૧૧; • ૩. જૈ.સિ.કોશ : ભાગ: ૧, અનઘ્યવસાય પાનુ ૬૨; ભાગ: ૩ વિપર્યય: પાનુ ૫૫૫; ભાગ : ૪ સંશય : પાનુ ૧૪૪; • ૪. મૂલાચાર : ગાથા ૨૬૭.

૧.૧.૪ ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા ૧. પંચાસ્તિકાસંગ્રહ : ગાથા ૪૦ની જયસેનાચાર્યકૃત ટીકા; • ૨. પંચસંગ્રહ : પ્રાકૃત : ૧/૧૭૮; • ૩. ગોમ્મટસાર : જીવકાંડ ગાથા ૬૭૨; • ૪. સર્વાર્થસિદ્ધિ : ૨/૮/૭૬૩/૩; • ૫. પ્રવચનસાર : ગાથા ૧૫૫ની ટીકા; • ૬. છ ટાળા : ટાળ ૬ : ગાથા ૮.

૧.૧.૫ ચિત્તની સ્થિરતા ૧. સમયસાર નાટક : અધિકાર ૮ : બંધદ્વાર : દોહરા ૫૦થી ૫૫; • ૨. જ્ઞાનાર્ણવ : સર્ગ-૪, શ્લોક - ૩૮; • ૩. તત્વાનુશીલન : ગાથા ૭૬ થી ૮૧; • ૪. જિનેશ્વરદાસકૃત ચંદ્રપ્રભુ ભગવાનના પૂજનની ધ્રુવપંક્તિ.

૧.૧.૬ કષાયની મંદતા ૧. પંચસંગ્રહ : પ્રાકૃત: ૧/૧૦૯; • ૨. ધવલ: ૧/૧,૧,૪/૧૪૧/૫; ૬/૧, ૯-૧,૨૩/૪૧/૩; ૭/૨,૧,૩/૭/૧; • ૩. ચારિત્રસાર : ૮૯/૧; ૪. સર્વાર્થસિદ્ધિ : ૮/૯/૩૮૬; • ૫. સમયસાર : ગાથા ૬૯.

૧.૧.૭ વિષયોની વિરક્તતા ૧. પ્રવચનસાર : ગાથા ૬૩,૧૯૬ અને તેની ટીકા; • ૨. પ્રવચનસાર : ગાથા ૨૩૯ની જયસેનાચાર્યકૃત પ્રદોષક ગાથા ૧ અને તેની ટીકા; • ૩. તત્વાર્થરાજકાર્તિક : ૭/૧૨/૪/૫૩૯/૧૨; • ૪. ઈષ્ટોપદેશ : ગાથા ૩૭,૩૮.

૧.૧.૮ પરિણામોની વિશુદ્ધિ ૧. ધવલ : ૬/૧,૯-૭,૨/૧૮૦/૬; ૧૧/૪,૨,૬/૧૬૯-૧૭૦/૩૧૪/૬; ૧૧/૪,૨,૬/૫૧,૨૦૮/૨; • ૨. સમયસાર : ગાથા ૫૩,૫૪ની ટીકા; • ૩. જૈ.સિ.કોશ : ભાગ૩ વિશુદ્ધિ : પાનુ ૫૬૮; • ૪. સમયસાર : ગાથા ૩૮,૭૩.

૧.૨ પારમાર્થિક દૂરોગામી ફળ ૧. યોગસાર : દોહરો - ૧૦૭ ::

૨. લૌકિક ફળ

૨.૧ લૌકિક તત્કાળ ફળ

૨.૧.૧ દુર્ભાવના દૂર થાય ૧. ભગવતી આરાધના : ગાથા ૧૭૯; • ૨. જ્ઞાનાર્થવ : સર્ગ-૪, શ્લોક ૪૧; • ૩. પં.જુગલકિશોર મુષ્કારકૃત મેરીભાવના: કડી નં. ૪.૪.

૨.૧.૨ સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કેળવાય ૧. મહાપુરાણ : ૨૧/૨૨૬; • ૨. બહેનશ્રીના વચનામૃત : નં. ૨૩૬.

૨.૧.૩ ઘૈર્યબળ ધારણ થાય ૧. નિયમસાર : ગાથા ૭૩ની ટીકા; • ૨. ભાવપાહુડ : ગાથા ૪૩ની ટીકા; • ૩. બહેનશ્રીના વચનામૃત નં. ૧૧૬,૧૨૦; • ૪. પ્રાચીન દોહરો.

૨.૧.૪ બુદ્ધિશાળી બનાય ૧. સ્યાદ્રાદ મંજરી : ૮/૮૮/૩૦; • ૨. વ્યાયસૂત્ર : ૧/૧/૧૫/૨૦; • ૩. યોગસારપ્રાકૃત : ૮/૮૨; • ૪. ષટમંડાગમ : ૧૩/૫,૫/સુત્ર ૪૦/૨૪૩; • ૫. જૈ.સિ.કોશ : ભાગ-૩ : બુદ્ધિ : પાનુ ૧૮૪; • ૬. પ્રાચીન દોહરો.

૨.૧.૫ એકાગ્રતા આવે ૧. સર્વાર્થસિદ્ધિ : ૯/૨૭/૪૪૪/૬; • ૨. ચાંદ્રિત્રસાર : ૧૬૬/૬; • ૩. પ્રવચનસાર : ગાથા ૧૯૧ની ટીકા; • ૪. તત્વાનુશાસન : ગાથા ૫૭, ૬૦થી ૬૫; • ૫. તત્વાર્થ રાજવાર્તિક : ૯/૨૭/૪-૭,૨૦-૨૧/૬૨૫-૨૭; • ૬. પ્રવચનસાર : ગાથા ૨૩૨.

૨.૧.૬ લઘુતાગ્રંથિ ન રહે ૧. યોગસાર : દોહરો ૨૧.

૨.૧.૭ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય ૧. સ્વામી કાર્તિકેયાનુપેક્ષા : ગાથા ૪૨૮; • ૨. પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ : ગાથા ૧૭૧; • ૩. નિયમસાર : તાત્પર્યવૃત્તિ : શ્લોક ૨૮.

૨.૧.૮ શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહે ૧. મુલાચાર : ગાથા ૪૭૯,૪૮૧, ૪૮૩, ૮૧૫, ૮૩૯, ૮૪૦; • ૨. આત્માનુશાસન : શ્લોક ૭૦,૧૧૬; • ૩. સમાધિતંત્ર : ગાથા ૪૨.

૨.૨ લૌકિક દૂરોગામી ફળ ૧. બૃહદ દ્રવ્ય સંગ્રહ : ગાથા ૩૫ની ટીકા; • ૨. સ્વામી કાર્તિકેયાનુપેક્ષા : ગાથા ૨૯૧ થી ૨૯૪ • ૩. મૂલાચાર : ગાથા ૧૦૩.૩.

ઉપસંહાર ૧. આત્માનુશાસન : શ્લોક ૨૨.

હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી બાબુનાં ચોરસમાં દર્શાવો.

૧. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખ જીવનું સ્વરૂપ શું છે? ૧

- A. અનંતાનુબંધીનો અનુભાગ ઓછો થવો
B. શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ થવી
C. અતીન્દ્રિય આનંદ આવવો
D. મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ પામવો

૨. સઘળા સંસારનું મૂળ શું છે? ૨

- A. કર્મ B. મોહેહ
C. શરીર D. રાગ

૩. જ્ઞાનસંબંધી ઘેષમાં કોનો સમાવેશ નથી? ૩

- A. અનધ્યવસાય B. વિપર્યય
C. અલ્પજ્ઞતા D. સંશય

૪. સૂક્ષ્મ ઉપયોગ એક તીક્ષ્ણ છીડી જેવું કામ કરી કોને જુદા પાડે છે? ૪

- A. જીવ અને રાગ B. જીવ અને જ્ઞાન
C. જીવ અને બંધ D. જીવ અને શરીર

૫. અત્યારે મોટા ભાગના માણસોમાં ૫

ચિત્તની ચંચળતા જોવા મળે છે તેનું શું કારણ છે?

- A. અત્યારનો કાળ જ એવો છે.
B. વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિની વિશાળતા
C. ચિત્તનો સ્વભાવ જ એવો છે
D. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો અસ્વીકાર

૬. અનંતાનુબંધી ક્ષાય ટાળ્યા કે મંદ ૬

પાક્યા વિના માત્ર લેશ્યા અપેક્ષાની ક્ષાયની મંદતા કેવી છે?

- A. અવાસ્તવિક અને અવ્યાવહારિક
B. ઉપચારથી ઘર્મ C. ઉપશમરસથી તરબોળ
D. લુખ્ખી અને ચંચળ

૭. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સંવેદ્યપૂર્વક ૭

સ્વીકાર થતાં શું સુચતુંનથી ?

- A. ભગવાનની ભક્તિ B. શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય

- C. સુલભ વિષયો D. જીગૃષી મિત્રો
૮. પરિણામોની વિશુદ્ધિ માટે શું જરૂરી છે ? ૮
- A. મિથ્યાત્વનો અભાવ
B. પુણ્યનો ઉદય C. મોહની મંદતા
D. સદ્ગુણો સાન્નિધ્ય
૯. મોહ-રાગ-દ્વેષાદિ વિકારી ભાવોનો ૯
- અભાવ કરવા શું કરવું જોઈએ ?
- A. પોતાને પરમાત્મપણો સ્વીકારવો જોઈએ.
B. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવમાં લીન રહેવું જોઈએ.
C. દેહમાં પરમાત્માને દેખવો જોઈએ.
D. બહુરના પરમાત્માનું શરણ લેવું જોઈએ.
૧૦. પરમાત્મદશા પ્રગટ થવાનુંકારણ શું? ૧૦
- A. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવનો સ્વીકાર
B. કાળલબ્ધિ C. ભવિતવ્ય
D. સદ્ગુણો સદુપદેશ
૧૧. વૈરભાવના કઈ રીતે દૂર થાય ? ૧૧
- A. પોતાની દુર્ભાવના જ પોતાનો દુશ્મન છે અને બહુરમાં કોઈ દુશ્મન નથી તેમ માનવાથી
B. પોતાનો શત્રુ હોય તેના પ્રત્યેની અદ્વવતનો બદલો લેવાથી
C. આપણે નબળા છીએ અને દુશ્મન સબળો છે તેમ સમજી વૈર લેવાનું માંડી વાળવાથી
D. વૈર રાખવાથી વૈર વધે છે તેમ સમજવાથી
૧૨. કેવો મનુષ્ય કપરા સંયોગોમાં યશ ૧૨
- આગળ વધી શકે છે ?
- A. હોંશિયાર અને મહેનતુ હોય તે
B. સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા રાખનારો
C. સત્તા અને સંપત્તિ ધરાવનારો
D. મોતને મુઠ્ઠીમાં લઈને ચાલનારો
૧૩. પ્રતિકૂળ સંયોગો પ્રત્યે કયા પ્રકારનું ૧૩
- વર્તન પોતાની સજ્જનતા છે ?
- A. પ્રતિકૂળ સંયોગોને અન્યાય માની તેનો સામનો કરવામાં
B. પ્રતિકૂળ સંયોગો પ્રત્યે શેષ રાખી તેને દૂર કરવાનો ઉપાય કરવામાં
C. પ્રતિકૂળ સંયોગોને સ્વીકારી, સમાધાન રાખવામાં
D. પ્રતિકૂળ સંયોગોને પરમાત્માની પ્રસાદી માનવામાં
૧૪. પોતાનું કોઈ યશ કાર્ય કઈ રીતે પાર ૧૪
- પડે છે ?
- A. ભગવાનની કૃપાથી
B. તનતોડ મહેનતથી
C. શાંતિ અને ધીરજથી
D. વગ અને પૈસાથી
૧૫. મનુષ્ય કેવું પ્રાણી છે ? ૧૫
- A. અન્નજીવી B. પરજીવી
C. શ્રમજીવી D. બુદ્ધિજીવી
૧૬. બુદ્ધિશાળી બનવા માટે શું કરવું ૧૬
- જોઈએ ?
- A. પૈસા ખર્ચવા જોઈએ.
B. બદ્ધમ-પીસ્તા ખાવા જોઈએ.
C. ખૂબ ભણવું જોઈએ.
D. મોહને મંદ કરવો જોઈએ..
૧૭. વ્યગ્રતાનું કારણ શું ? ૧૭
- A. કામનો બોજો B. પૈસાની તંગી
C. ચિત્તની ચંચળતા D. પાપનો ઉદય
૧૮. કઈ રીતે પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે ? ૧૮
- A. નીતિમત્તાપૂર્વક વેપાર ધંધો કરવાથી
B. કષ્ટપૂર્વક વ્રત-તપાદિ કરવાથી
C. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવના સ્વીકારપૂર્વક પરમાત્માની ભક્તિ કરવાથી
D. પુણ્યશાળીના ઘેર જન્મ લેવાથી
૧૯. શરીરને સ્વસ્થ અને સુંદર રાખવા માટે ૧૯
- શું કરવું જોઈએ ?
- A. સમતોલ અને પૌષ્ટિક આહાર લેવો જોઈએ.
B. સંયમ, સદાચારપૂર્વક જીવન જીવવું જોઈએ.
C. આસન અને પ્રાણાયમ કરવા જોઈએ.
D. ઔષધિ-પ્રસાદનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.
૨૦. કોનું કૃળ આપોઆપ મળે છે ? ૨૦
- A. ધર્મના સિદ્ધાંતોને હૃદયગત કરવાનું
B. કલ્પવૃક્ષનું C. ચિંતામણિનું
D. અવલોકનમણિનું

સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

નીચેના પ્રશ્નોના એક કે બે વાક્યોમાં ટૂંકા જવાબ આપો.

૧. સમ્યક્ત્વ એટલે શું છે ?
૨. પારમાર્થિક ફળ કોને કહે છે ?
૩. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખતા કોને કહે છે ?
૪. સમ્યક્ત્વ-સન્મુખ જીવ કેવો હોય છે ?
૫. વસ્તુનું અનેકાંત સ્વરૂપ કોને કહે છે ?
૬. મોહ કોને કહે છે ?
૭. મોહ કયા બે પ્રકારે હોય છે ?
૮. એકત્વબુદ્ધિના મોહનું સ્વરૂપ શું છે ?
૯. સમગ્ર સંસારમાં કોનું એકચક્રી શાસન ચાલે છે ?
૧૦. રાન સબંધી ત્રણ દોષોના નામ આપો ?
૧૧. રાનની નિર્મળતા શેના માટે સક્ષમ બને છે ? કઈ રીતે ?
૧૨. ઉપયોગ કોને કહે છે ?
૧૩. કયા ઉપયોગને સૂક્ષ્મ કહે છે ?
૧૪. ચિત્તની સ્થિરતા કોને કહે છે ?
૧૫. કષાય કોને કહે છે ?
૧૬. કષાયની મંદતા કોને કહે છે ?
૧૭. કષાયની વ્યક્તિ કે પ્રગટતા મુખ્યત્વે કયા રૂપે હોય છે ?
૧૮. કષાયની શક્તિ અપેક્ષાએ તેના કયા પ્રકાર છે ?
૧૯. અનંતાનુબંધી કષાય કોને કહે છે ?
૨૦. અનંતાનુબંધી ક્રોધ કોને કહે છે ?
૨૧. અનંતાનુબંધી માન કોને કહે છે ?
૨૨. અનંતાનુબંધી માયા કોને કહે છે ?
૨૩. અનંતાનુબંધી લોભ કોને કહે છે ?
૨૪. આ જીવ કયાં સુધી શ્રેણાદિ આસ્રવોમાં પ્રવર્તે છે ?
૨૫. પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો કયા કયા છે ?
૨૬. વિષયોની આસક્તિ-વિસક્તિનું કારણ શું હોય છે ?
૨૭. પરિણામોની વિશુદ્ધિ કોને કહે છે ?
૨૮. પોતાનો પરમાત્મસ્વભાવ કેવો છે ?
૨૯. પારમાર્થિક દુરોગામી ફળ કોને કહે છે ?
૩૦. જો કોઈ સિદ્ધ થયા છે, થાય છે અને થશે તે કેવી રીતે થાય છે ?
૩૧. લૌકિક ફળ કોને કહે છે ?
૩૨. દુર્ભાવના કોને કહે છે ?
૩૩. સમાધાનવૃત્તિ અને સહનશીલતા કોને કહે છે ?

૩૪. શા માટે પ્રતિકૂળતા પોતાનો સ્વભાવ નથી ?
૩૫. ઘૈર્યબળ કોને કહે છે ?
૩૬. કેવો માણસ ગંભીર ગણાય છે ?
૩૭. બુદ્ધિ કોને કહે છે ?
૩૮. જગતમાં કઈ ચીજ પૈસાથી મળતી નથી ?
૩૯. એકાગ્રતા કોને કહે છે ?
૪૦. એકાગ્રતા માટે શેની જરૂર રહે છે ?
૪૧. એકાગ્રતાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ કયું છે ?
૪૨. લઘુતાગંધિ એટલે શું ?
૪૩. પુણ્યની પ્રાપ્તિ કોને કહે છે ?
૪૪. શરીરની સ્વસ્થતા અને સુંદરતા કોને કહે છે ?
૪૫. મનુષ્યના ભવમાં આત્મહિતને અનુકૂળ હોય એવી ઉત્તરેતર ઉત્કૃષ્ટ અને દુર્લભ બાબતો કઈ છે ?

નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબ આપો

૧. સમ્યક્ત્વનું બહિરંગ સહકારી કારણ અને અંતરંગ સહકારી કારણ શું છે ?
૨. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી મળતા પારમાર્થિક તત્કળ ફળના નામ આપો ? ?
૩. શા માટે પર્યાયદૃષ્ટિ એ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ?
૪. શા માટે દૃવ્યદૃષ્ટિ એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે ?
૫. મોહને મટાડવાનો કે મંદ કરવાનો ઉપાય શું છે ?
૬. અરિહંત ભગવાનના આધારે પોતાનો પરમાત્મ-સ્વભાવ કઈ રીતે ઓળખી શકાય છે ? અને તેથી પોતાનો મોહ કઈ રીતે મટે ?
૭. રાનની નિર્મળતા કઈ રીતે થાય તે સમજાવો ?
૮. જિનશાસનમાં આત્માની શુદ્ધિ કઈ રીતે કશ્ચિ છે ?
૯. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરનારની ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા શા માટે હોય છે ?
૧૦. ચિત્તની ચંચળતા શું છે ? તે કઈ રીતે થાય છે ? તેના કારણો શું બને છે ?
૧૧. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી ચિત્તની સ્થિરતા કઈ રીતે આવે છે ?
૧૨. શા માટે અનંતાનુબંધી કષાય ટાળ્યા કે મંદ પાડ્યા વિના કષાયની મંદતા કહેવાતી નથી ?
૧૩. 'હું પરમાત્મા છું' સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી કષાયની મંદતા કઈ રીતે આવે છે ?

૧૪. પોતાના પરમાત્મસ્વભાવની અણસમજણના કારણે વિષયોની આસક્તિ હોય છે તે બાબત સમજાવો ?
૧૫. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજવાથી કઈ રીતે વિષયોની વિરક્તતા આવે છે ? તે સમજાવો ?
૧૬. પરિણામોની વિશુદ્ધિ શું છે ? અને તે કઈ રીતે થાય તે બાબત સમજાવો ?
૧૭. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી પરિણામોની વિશુદ્ધિ કઈ રીતે થાય ? તે સમજાવો.
૧૮. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી મળતું પારમર્થિક દુરોગામી ફળ જણાવો ? ?
૧૯. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરતાં મળતા લૌકિક તત્કાળ ફળના નામ આપો ?
૨૦. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી દુર્ભાવના કઈ રીતે દૂર થાય છે ? તે સમજાવો.
૨૧. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજવાથી સમાધાનવત્તિ અને સહનશીલતા કઈ રીતે કેળવાય ? તે સમજાવો

૨૨. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને સમજવાથી ઘૈર્યબળ કઈ રીતે ધારણ થાય ? તે સમજાવો
૨૩. બુદ્ધિ શું છે ? તેના બીજા કયા નામ છે ? કઈ રીતે ?
૨૪. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાની બુદ્ધિશાળી કઈ રીતે બનાય ?
૨૫. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી એકાગ્રતા કઈ રીતે આવે ?
૨૬. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી લઘુતાગ્રંથિ કેમ રહેતી નથી ?
૨૭. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતની સમજણ કઈ રીતે પુણ્યની પ્રાપ્તિનું કારણ છે ?
૨૮. શરીર વડે કયા પ્રકારનું સાધન થઈ શકે ? કઈ રીતે ?
૨૯. શા માટે શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ રાખનારનું શરીર સ્વસ્થ અને સુંદર રહેતું નથી પણ તેની ઉપેક્ષા કરનારનું રહે છે ?
૩૦. ‘હું પરમાત્મા છું’ સિદ્ધાંતને હૃદયગત કરવાથી મળતા લૌકિક દુરોગામી ફળ જણાવો..

પરિશિષ્ટ : ૧ :: હેતુલક્ષી પ્રશ્નોના જવાબ

પ્રશ્ન ક્રમ	પ્રશ્ન ક્રમ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
		૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦
૧	૫	A	A	B	C	D	D	C	B	A	A
૨	૬	A	B	B	C	D	D	C	B	B	A
૩	૭	A	B	C	C	D	D	C	C	B	A
૪		A	B	C	D	D	D	D	C	B	A

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.